

Vakıflar Dergisi

Yıl: Aralık 2020 • Sayı: 54

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Aralık 2020 - Sayı: 54 - Hakemli Dergidir. Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.
Vakıflar Dergisi TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı ve EBSCO veritabanı tarafından taranmaktadır.

Sertifika No: 16651

ISSN: 1011-7474

e-ISSN: 2564-6796

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Burhan ERSOY

Yayın Koordinatörü

Rifat TÜRKER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Mevlüt ÇAM

Yayın Yönetmeni

Mehmet KURTOĞLU

Editör

Hüseyin ÇINAR

İngilizce Editörü

Miyase KOYUNCU KAYA

Teknik Editör

Hasan DEMİRTAŞ

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Mehmet BULUT	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof.Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Yılmaz KURT	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Ali YILMAZ	Uşak Üniversitesi
Doç.Dr. Miyase KOYUNCU KAYA	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Mahmut AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DAVID	Macar Bilimler Akademisi
Prof.Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi
Prof.Dr. Özer ERGENÇ	Bilkent Üniversitesi
Prof.Dr. Suraiya FAROQHI	İbn Haldun Üniversitesi
Prof.Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Mahmut KAYA	İstanbul Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. İlber ORTAYLI	MEF Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsrev SUBAŞI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Eugenia KERMELE ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Aşıl TÜKEL YAVUZ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Bahaeddin YEDİİLDİZ	Hacattepe Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Musa YILDIZ	Gazi Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi Vefa ÇOBANOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY	Birmingham Üniversitesi (Emekli)
Evangeila BALTA	Ulusal Yunan Araştırma Vakıf/ Yunanistan

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler unvan ve soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki mesuliyeti yazarına aittir.

Yazışma Adresi

T.C.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı No.:10 06050 Ulus / Ankara / Türkiye

Tel: (0312) 509 60 00 - Faks: (0312) 324 47 22

e-posta: vakiflardergisi@vqm.gov.tr • web: www.vqm.gov.tr - https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar

İÇİNDEKİLER / CONTENT

XIII. Asırdan Günümüze Sivas'ta Bir Rum Abdal: Şeyh Erzurumî ve Zaviyesi 9	9
A Rumelian Abdal in Sivas from the 13th Century to the Present: Sheikh Erzurumî and His Lodge	
Saim Savaş - Pınar Savaş	
Hatunsaray-Şeyh Şibli Zaviyesi'ne Dair Yeni Bir Kaynak: Karamanoğlu I. Süleyman Bey'in Vakfiyesi29	29
A New Source About Hatunsaray-Sheikh Shibli Zawiya: Waqfiyya of Karamanoglu Suleiman I	
Ayşe Değerli - Yusuf Küçükdağ	
Ömer Paşa Ve Elmalı'daki Vakfı Üzerine Bazı Tespitler41	41
Some Observations on Ömer Pasha and His Waqf in Elmalı	
Hatice Durgun	
Hamid-ili'nde Ulaşım Sistemi ve Zaviyeler59	59
Transportation System and Zaviyahs in Hamid-ili	
İlker Yiğit	
XVI-XVIII. Yüzyıllarda Üsküp ve Manastır'da Kurulan Sıbyan Mektebi Vakıfları87	87
Waqfs Established for the Primary School in Skopje and Bitola in the XVI-XVIIIth Centuries	
Mumin Omerov	
Mevlâna'nın Torunlarından Pir Hüseyin Efendi'nin Hayatı ve Vakıfları99	99
The Life and Waqfs of Pir Hüseyin Efendi, One of Mevlâna's Grandsons	
Hamit Şafakcı	
Manisa'daki Hâtûniye, Sultâniye ve Murâdiye Külliyelerinin 1764-1765 Tarihli Tamirâtları113	113
The Repairs of Hâtûniye, Sultâniye and Murâdiye Complexes in Manisa Dated 1764-1765	
Ertan Gökmen	
19. Yüzyılda Osmanlı Vakıf Tarım İşletmeleri (Edremid, Kemerredremid, Ayvalık ve Ayvacık Örneği)139	139
Ottoman Waqf Agricultural Enterprises Structure and Problems in the 19th Century: (Example of Edremid, Kemerredremid, Ayvalık, Ayvacık)	
Nihal Cihan Temizer - Said Öztürk	
Mazbut Vakıfların Günümüz Hayır Hizmetleri161	161
Contemporary Philanthropic Services of Mazbut Waqfs	
Eyüp Sabri Kala	
Amasya Kumacık Hamamının İlk İnşasındaki Planına Dair Bir Değerlendirme185	185
An Evaluation of the First Construction Plan of Amasya Kumacık Bath	
Sibel Yazar	
Kastamonu Turnalı Camii'nde Candaroğulları Ve Osmanlılar Zamanına Ait Yeni Bulunmuş Vakıf Hatim Cüzleri201	201
The New-Found Koranic Waqf Fascicules from the Candarids and the Ottoman Periods in Turnali Mosque of Kastamonu	
Cevdet Yakupoğlu - Namiq Musalı	
Kocaeli Hereke Dokuma Fabrikası Yerleşkesi'ndeki Hümâyûn Camii235	235
Imperial Mosque in Kocaeli Hereke Weaving Factory	
Saliha Tanık	
Yunt Dağı Karakılınçlı Köyü Camii'nde Yazının Bezeme unsuru Olarak Kullanımı ve Yapının Mimari Analizi257	257
The Use of Script as Decoration Element in Yunt Mountain Karakılınçlı Village Mosque and Architectural Analysis of The Structure	
Ramazan Uykur	
Kitâbiyât / Book Review283	283
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi284	284
Yılmaz Kurt	
Balat ve Çine Vakıfları286	286
Hasan Demirtaş	
Vefayât / Obituary289	289
Kendi Dünyasında Bir Seyyah, Sanat Tarihinin İzinde Bir Hoca: Mehmet Fatih Müderrisoğlu	
Mehmet Kurtoğlu - Faruk Bürkük	
Mehmet Çetin'in Ardından.....299	299
Murat Yılmaz	

Hamid-ili'nde Ulaşım Sistemi ve Zaviyeler*

İlker Yiğit**

Öz

Bir yerden başka bir noktaya ulaşmanın temel aracı tarih boyunca yollar olmuştur. Yol güzergâhları, özellikle geçmiş dönemlerde büyük ölçüde doğal koşullara bağlı kalmış olup siyasi organizasyonlar çeşitli çalışmalar, tesis ettikleri yol ve yol üzerindeki yapılar ile ulaşımın sağlıklı bir biçimde işlemesine gayret etmiştir. Gerek Selçuklu ve gerekse Osmanlı döneminde hükümdarlar dervişlere, şeyhlere, ulu kimselere, arazi tahsis ederek vakıf kurmalarına imkân sağlamışlardır. Böylece tesis edilen zaviye ve zaviye fonksiyonlu yapılarla en ücra alanlarda, geçitlerde ulaşımın güvenli ve rahat bir şekilde sağlanmasını temin etmişlerdir. Bu çalışmada da temel olarak Hamid-ili ulaşım ağı ve hususiyetle de ulaşım sistemi zaviyeler üzerinden konu edinilmiştir. Kaynak olarak çalışmada 1501 yılına ait Hamid Sancağı Vakıf Defteri transkripsiyon metni kullanılmıştır. Söz konusu defterdeki zaviyeler ve bunların bulunduğu yerleşme merkezlerinin lokalizasyonu yapılarak ulaşım ağı jeomorfolojik şartlar göz önünde bulundurularak çizilmiştir. Böylece han ve kervansaray bulunmayan sahalarda “*gelen giden yolculara hizmet şartı*” ile ulu kimselere temlik edilen arazilerde tesis edilen tekke, zaviye, hankâh, gibi yapılar ulaşımın adeta can damarını oluşturduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tarihi coğrafya, ulaşım ağı, tarihi yollar, zaviye, vakıf.

Transportation System and Zawayahs in Hamid-ili

Abstract

The main means of reaching from one place to another has been the roads throughout history. Especially in the past, the routes of roads have been largely dependent on natural conditions. The rulers and political organizations of the country have endeavoured to ensure smooth functioning of transportation with various works including roads and the social and religious structures established alongside them. In both the Seljuk and Ottoman periods, the rulers allowed dervishes, sheikhs, great people to establish waqfs by allocating land. Thus, they have ensured safe and comfortable transportation in the most remote areas and passages by means of lodges and structures with similar functions. In this study, the transportation network of Hamid-ili and the overall transportation system are discussed with special regard to zawayahs. The transcription text of Hamid Sancak Waqf Registers of the year 1501 was used as a reference in the study. Having determined the location of the lodges and their main settlement centres from the aforementioned reference, the transportation network was drawn considering the geomorphological conditions. Thus, it has been observed that the buildings such as lodges, zawayahs, hankhah established in the areas where there were no inns and caravanserais and assigned to prominent people of the region with the condition of “*service for incoming and outgoing passengers*” constitute the heart of transportation.

Keywords: Historical geography, transportation network, historical roads, zawayah, waqf.

* DOI: 10.16971/vakiflar.694298

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Şubat 2020 / February 2020

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Haziran 2020 / June 2020

** Dr. Öğr. Üyesi İlker YİĞİT, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, e-mail: ilkeryigit@merhmetakif.edu.tr; iyigithg@gmail.com; ORCID: 0000-0002-1473-3438

Giriş

Anadolu'nun sahip olduğu jeomorfolojik şartlar (eğim, baki, topoğrafya) gereği Roma ve Bizans zamanlarında belirginleşen ve kullanılan yollar büyük ölçüde önemini Selçuklular, Beylikler ve nihayetinde Osmanlı zamanlarında da sürdürmüştür. Zira dönemin teknolojik imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle ulaşım hatları, doğal geçitleri, belleri, vadileri, ova kenarlarını ve büyük su kütlelerinin kıyılarını takip etmiştir. Diğer bir ifade ile "tabii yollar" ortaya çıkmış, asırlarca aynı güzergâh bazı küçük değişikliklerin dışında kullanılmaya devam edilmiştir. Hatta günümüzdeki kara yolu ulaşım güzergâhlarının büyük ölçüde tarihi ulaşım güzergâhlarına paralellik arz ediyor olması, teknolojik imkânlar artsa dahi ekonomik gerekçeler birçok sahada haklı olarak kolayca ve düşük maliyetle yolların yapılabileceği alanların tercih edilmesine neden olmaktadır.

Tarihi coğrafya açısından ulaşım, geçmişte mekâna bağlı mesafe engellerini aşmak ve bunun için doğal şartlarla mücadele anlamına gelmektedir. Coğrafi özellikleri bakımından birbirleri ile farklı ve karşılıklı ihtiyaçlarını giderme açısından birbirlerinin tamamlayıcısı olan şehir, bölge veya ülkeler arasındaki ilişkilerde çok kadim zamanlardan beri belli başlı güzergâhlar takip edilmiştir. İklim şartları, zemin özellikleri, su kaynakları, flora, fauna durumu ulaşımı ve yol güzergâhlarını etkilemiştir. Hatta bazı sahalarda yaz ve kış durumuna göre iki farklı yol belirlenmek durumunda kalınabilmiştir. Nitekim yazın geçmeye uygun olan yerler kışın kar, tipi, şiddetli soğuklar, rüzgar, sel ve su baskını gibi doğal olaylar nedeniyle geçilemez hale gelebilmiştir. Bazı bölgelerde ise kışın geçilebilen yerler yaz mevsiminde aşırı sıcaklık, su kaynaklarının kuruması, zararlı haşerat yüzünden geçilmesi mümkün olmayabilmiştir (Toroğlu vd., 2016: 9-10). Anlaşıldığı üzere yazlık ve kışlık, kısaca mevsimlik durumlara göre ortaya çıkan fiziki engellere bağlı olarak güzergâhların değiştiği değerlendirilebilir.

Yapılış amaçları itibarıyla daha çok ticari ve askeri gayenin ön planda olduğu yollar, Anadolu'nun fiziki ve beşeri coğrafya özellikleri nedeniyle çağlar boyunca genellikle hep aynı dağlık alanları yaran doğal geçitleri takip etmiştir. Eski yollar doğal yapıya uydukları için çoğunlukla uzun ve dolambaçlı bir yapı arz etmektedir. Dış süreçlerin yeryüzü şekilleri üzerine binlerce yıldan beri yaptığı tahribat ve günümüz asfalt döşeli modern yollarının birçok yerde eski yollar ile aynı güzergâhlardan geçmesi nedeniyle eski yol ağı izlerinin çoğu yerde ortadan kalkmasına ve söz konusu güzergâhların izlenememesine yol açmıştır. Ancak bütün bu doğal ve beşeri tahribata rağmen, yine de Anadolu'nun birçok yerinde Roma yollarının izleri ile karşılaşmak imkân dâhilindedir (Ceylan vd., 2002: 45).

Türkiye yer şekillerinin taşıdığı ana karakter, yolların eski çağdan beri seyri üzerine etki yapmış ve belirli güzergâhların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlar genellikle doğu-batı istikametli depresyon alanlarını takip ederler. Kuzey-güney istikametli bütün yollar, dağlık sahaları aşmak için ya dağların alçaldıkları ve boğaz/geçit/bel/belen oluşturan sahaları ya da boyuna vadi oluklarını takip etmek durumundadır. Gülek, Belen, Zigana, Kop, Çubuk, Sertavul geçitleri gibi yüksek dağları aşan bütün geçitlerin kuzey-güney istikametli yollarda olması bu durumun en açık örnekleri arasında belirtilebilir (Gümüüşü vd., 2011: 55).

Anadolu'da esaslı yol yapımı Roma döneminde başlamıştır. Romalılar geniş imparatorluk sınırları içerisinde hükümlerliklerini kent, ticaret ve askeri güç üzerine temellendirdikleri için mevcut yolların tamirini yaparken yol ağını da geliştirmeye oldukça önem vermişlerdir. İmparatorluk, merkeze uzak şehirlerden oluşan kolonileri oldukça gelişmiş olan ulaşım ağı sayesinde denetlerken askeri gücünü de yollardan sağladığı ticaret marifetiyle finanse etmiştir (Ceylan vd., 2002: 43).

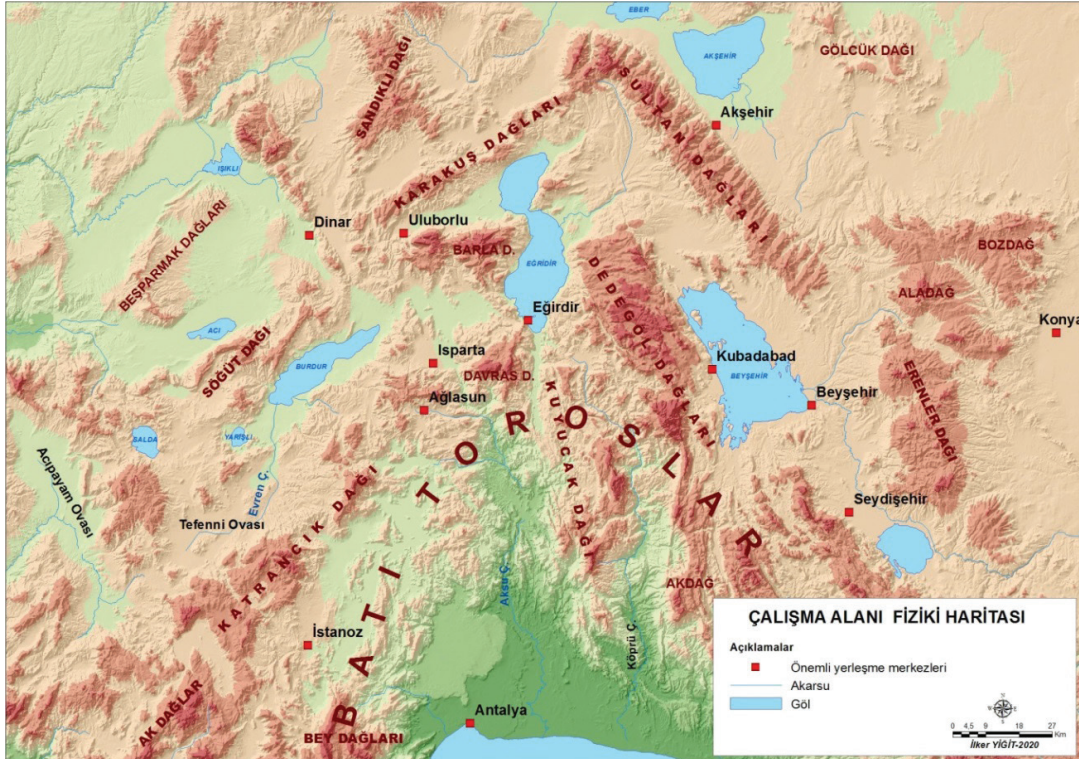
Osmanlı Devleti zamanında ana güzergâhlar üzerinde menzil külliyesi, hanlar yapılarak, derbentler teşkil edilerek yolcuların 5-6 saatte bir konaklayabilecekleri, geceyi güvenle geçirebilecekleri ve temel ihtiyaçlarını temin edebilecekleri imkanlar sunulmuştur. Roma, Bizans ve müteakiben Selçuklu ve Beyliklerden devralınan yollar üzerinde köprü, menzil külliyesi ve yeni iskân merkezleri tesis edilerek yollar-

daki ulaşım imkanlarının daha iyi hale gelmesine yönelik çabalar söz konusu olmuştur. Ancak yol yapım teknolojisi açısından yani yolların niteliğini artırıcı faaliyetler bakımından büyük bir ilerlemeden söz etmek mümkün görünmemektedir (Demirci, 2014: 103).

Tarihi yolların bilinmesi geçmişin doğru değerlendirilmesini ve anlaşılmasını sağladığı gibi bugün mevcut ulaşım sistemlerinin temelini oluşturması bakımından geçmiş durumu bilmek, bugüne ve geleceğe de ışık tutmaktadır. Coğrafyacıların yanı sıra, arkeoloji, tarih, sanat tarihi gibi disiplinler ulaşım sistemleri, tarihi yollar ve bu yollar üzerinde tesis edilen yapı türleri ile ilgilenmektedir. Müstakil manada bir tek yapının ele alınıp incelenmesinin yanı sıra arazi, arşiv, harita vb. kaynaklardan istifade edilerek yol sistemlerinin yanı sıra aktif olduğu dönemlerin ortaya çıkarılması da önem arz etmektedir. Bu noktada eldeki çalışma, tarihi ulaşım coğrafyası açısından Hamidoğulları Beyliği'nin egemenlik sahası olan Isparta ve Burdur çevreleri (Osmanlı Devleti zamanında Hamid sancağı olarak isimlendirilen) araştırma sahası olarak seçilmiştir. 1501 tarihli *Hamid Sancağı Vakıf Defteri*'nin transkripsiyon metninden (Karaca, 2014) hareketle, Hamid-ili ulaşım sisteminin açığa çıkarılması hedeflenmiştir. Bahsi geçen vakıf defterinde zaviye kayıtları tablolara aktarılmış ve bunlar arasında "âyende ve revendeye hizmet şartı" koşulan zaviye, tekke, hankâh, zaviye fonksiyonlu mezra ve çiftliklerin lokalizasyonu 1/200.000 ve 1/25.000 ölçekli topografya haritaları kullanılarak Arc-Gis programı marifetiyle sayısal ortama aktarılmıştır. Zaviye, tekke, hankâh, zaviye fonksiyonlu mezra ve çiftliklerin lokalizasyonu tamamlandıktan sonra ilgili saha literatürü ve doğal koşullar da göz önünde bulundurulmak suretiyle Hamid-ili ulaşım sistemindeki yol ağı haritalar marifeti ile ortaya konulmuştur. Böylece şimdiye kadar Hamid-ili'nde kervansaraylara göre çizilen ulaşım sistemi daha da detaylandırılma imkanına sahip olunmuştur.

Araştırma alanının temel fiziki coğrafya özelliklerine bakıldığında Batı Toroslar olarak ifade edilen dağlık silsilenin Hamid-ili dahilinde olduğu görülür. Bu bölgedeki dağlar Eğirdir Gölünün batısı itibarıyla kuzey-doğu-güneybatı istikametinde bir uzanış sergilediği dikkati çekmektedir (Harita 1).

Harita 1. Çalışma Alanı Fiziki Haritası

Dağlık kütleler arasında ovalar, depresyon alanlarına yerleşmiş göller bulunur ki bu sahadaki göllerin yoğunluğu sahanın “Göller Yöresi” olarak isimlendirilmesine yol açmıştır. Eğirdir Gölü doğusunda ise dağların uzanışı yön değiştirmekte bu kez kuzeybatı-güneydoğu istikametinde bir uzanış ortaya koyduğu görülür. Çalışma sahasının fiziki coğrafya özellikleri Hamid-ili'ndeki yol güzergâhları üzerinde belirleyici rol oynamıştır.

1. Yurt Açıcı, İslam'ı Yayıcı Bir Unsur Olarak Zaviyeler

Tarikat mensuplarının, pirlerin, mürşitlerin, derviş ve muhiplerin içinde barındıkları, ayin ve törenlerini icra ettikleri, gelip geçen yolculara konaklama, yeme ve içme gibi hususlarda çeşitli hizmetler sundukları binalara tekke veya dergâh denilmektedir (Bakırcı vd., 2013: 147). “Hankâh, savmaa, buka, düveyre, medrese, ribat, asitane, tekke, imaret ve dergah” kelimeleri de, aralarında bazı küçük farklar bulunsa da, bazı dönemlerde hemen hemen zaviye ile aynı anlamda kullanılmıştır (Ocak, 1978: 248; Savaş, 1999: 461).

Anadolu'da Selçuklular devrinden başlayarak nadir bir şekilde “ribat” daha yaygın olarak “zaviye” ve “hânkah” tabirleri kullanılmıştır. Osmanlılar zamanında ise neredeyse “ribat” kelimesi ortadan kalkarak tarihi metinlerde ve kitabelerde “imaret” ve aşağı yukarı XIV. ve XV. yüzyıllardan itibaren “tekke”, “dergah” ve “âsitâne” kelimelerinin bulunduğu görülür. Hankâh, tarikatların merkez zaviyesi olup içerisinde tarikatın kurucusunun türbesi de bulunan büyük bir binayı ifade etmektedir. Tekke (çoğul hali “tekâyâ”) ise daha çok şehir ve kasabalarda hankâhtan biraz daha küçük zaviyelere verilen isimdir. Zâviye (çoğul hali zevâyâ) Osmanlı İmparatorluğu'nda üç müesseseyi kapsar şekilde kullanılmıştır: 1-Herhangi bir tarikata ait olup içerisinde dervişlerin yaşadığı ve gelip geçen yolcuların ücretsiz bir şekilde misafir edildiği binalar; 2-Şehirlerde mescit, medrese, hamam vb. mimari üniteleri bir araya getiren külliyeler için de zaviye tabiri kullanılıyordu, bunlar aynı zamanda imaret olarak da isimlendirilmişlerdir; 3-Geçitlerde, derbentlerde ve yol üzerlerinde yolculara bir sığınak vazifesi gören yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan küçük misafirhanelere de zaviye ismi, verilmiştir (Ocak, 1978: 249-250).

Tekke ve zaviyeler kuruluş amaçları ve kurumsal yapıları itibariyle birbirlerine oldukça benzemektedir. Fakat hepsinin tekke veya zaviye olarak isimlendirilmemesinin nedeni buldukları mekândan kaynaklandığı düşünülmektedir. Arşiv vesikalarında zaviye olarak isimlendirilenler genel olarak şehrin dışında, kırsal alanda, yol güzergâhlarında veya stratejik mevkilerde yer alırken tekkeler ise şehirlerin merkezinde veya kenarında kurulmuşlardır (Alkan, 2006: 22).

Zaviyeler şehirlerde ve kırsal yerleşim birimlerinde, yollar-geçitler üzerinde tesis edilen, bir şeyhin yönetiminde, bir tarikata mensup dervişlerin yaşadıkları ve görevlilerin gelip geçen yolculara ücret karşılığı olmaksızın yiyecek, içecek maddeleri ve yatacak yer sağladıkları, çeşitli binalara verilen isimdir (Ocak ve Faroqhi: 1985: 468; Açıkel, 2011: 5). Zaviyelerde görev yapan şeyhlere zaviyedâr, zaviyede bulunan dervişlere de zaviyenîşin denirdi (Özmenli vd., 2018: 139). Selçuklu ve Osmanlı döneminde medreselerin ulaşamadığı köylerin ve konar-göçer toplulukların dini ve sosyal hayatını düzenleme görevini zaviye ve tekkeler üstlenmişlerdir (Ocak, 1978: 267).

Anadolu'nun Türk ve İslam mayasıyla mayalanmasında tekke ve zaviyelerin büyük katkıları olmuştur. Hususiyle de Köseadağ Savaşı'nı müteakip ortaya çıkan karışık dönemde Anadolu topraklarına gelen birçok şeyh ve derviş muhtelif bölgelerde tekke ve zaviyelerini kurarak iskân merkezlerinin tohumlarını atmışlardır. Özellikle Anadolu'nun batı kesimlerine gelen şeyh ve dervişlerin bir kısmı gazilerle birlikte fetih harekâtına girerek yurt açarken bir kısmı da boş ve ücra araziler üzerine yerleşiyorlardı. Böylece kırsal

alanları şenlendiriyorlar, tarım ve hayvancılıkla uğraşarak ekonomik anlamda ilgili sahanın hayatiyet kazanmasını temin ediyorlardı (Kazıcı vd., 1982: 275-298).

Dervişler, fethedilen topraklara ilk yerleşme tohumunun atılmasına, ilgili mekânda bir zaviye kurarak ön ayak oluyorlar, Türkleşme ve İslamlaşma bakımından bir nevi misyonerlik vazifesi ifa ederek fethin kalıcı olmasına sağlıyorlardı. Zaviyeler henüz sınırları ve halkı istikrarsız olan memlekette yol emniyetini tesis ediyorlardı. Zaman içerisinde devlet idaresi sağlamlaştıkça zaviyeler askeri-siyasi karakterini kaybederek özellikle XV. yüzyıldan itibaren dini-içtimai bir müessese olarak kalmıştır (Eyice, 1963: 29).

İslam tarihi boyunca zaviyeler, toplum yapısında önemli yer tutmuş olup toplum hayatını kolaylaştıran, bağlısı olsunlar veya olmasınlar, tüm kesimlere hizmet sunmuş, Müslüman halk arasında hızlı bir şekilde yayılmış ve kabul görmüştür (Akis, 2008: 98). Zaviye kurucusu ulu kimseler Anadolu'nun Türkleşmesinde "uç" bölgelerde yoğunlaşmıştır. Anadolu'nun peyderpey Türk yurdu haline gelme sürecinde batıya doğru devam eden fetih hareketi sırasında alpler, gaziler, ahiler gibi zümreler "davetçi ve tebliğci şeyh ve dervişler olarak" batıya doğru ilerleyerek, şehirde ve kırsalda Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli misyonlar icra etmişlerdir (Yiğit, 2013: 969).

Anadolu'da zaviyelerin yayılışı, Anadolu'nun iskânı, Türkleşmesi ve Müslümanlaşması ile paralellik arz eder. Bu topraklarda zaviyeler bir iskân unsuru olmasının yanı sıra İslamiyet'in yayılmasında önemli fonksiyonlar icra etmiştir (Ocak, 1978: 254). Zaviyeler, Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde özellikle XIII. yüzyıl Anadolu'suna psikolojik bir güç sağlamış ve kısa zamanda siyasi birliğin kurulmasına katkı sağlamışlardır. Doğu kökenli olan bu dervişler zaman zaman Türk ordularından daha önce kurdukları zaviyelerle hudut boylarına ulaşarak gaza, ibadet ve hayır ruhunu canlı tutmuşlardır (Erdoğan, 1994: 89). Zaviyeler askeri fetihlerle birlikte batıya doğru bir yayılış çizgisi takip etmişlerdir (Ocak, 1978: 254). Şeyhler tarafından açılan bu zaviyeler iki şekilde kurulmuştur. 1) Önceleri gayrimüslim halk tarafından meskûn olup daha sonra boşalan köy ve kasabalarda kurulan zaviyeler. Bunlar orada eskiden mevcut, terk edilmiş kilise ve manastırları zaviyeye çevirerek terkedilmiş sahaları yeniden imar ve iskân ediyorlardı. 2) Kırsal alanda ıssız fakat yol yakınında yerleşmeye uygun mahallerde kurulan zaviyeler. Bunlar ilk iskân çekirdeklerini atarak daimi iskân merkezlerinin oluşmasına kapı aralıyorlardı. Zaman içerisinde bu zaviyelerin etrafına yeni meskenlerin yapılması ile daimi yerleşme merkezine dönüşüyordu. Nitekim bu şekilde yüzyıllar önce kurucusu olan şeyhin ismini taşıyan birçok kasaba ve köy mevcuttur (Ocak, 1978: 262)

Zaviyeler devletin kuruluşunda hizmette bulunmuş, hürmete layık bazı ahilere, babalara ve alperenlere vakıf olarak verilen yerler olup şehir ve kasaba etrafında, köy civarlarında ve yol güzergâhlarında bulunuyorlardı. Zaviye sahibi kişi kendisine vakıf olarak verilen yeri ekip, biçerek buranın gelirini zaviyesine harcar, zaviyeye gelen her yolcu burada yiyecek, içecek ve yatacak bir yer imkanına sahip bulunurdu (Uzunçarşılı, 1998: 545; Memiş, 1999: 514).

Kırsal kesimde Barkan tarafından ifade edilen "Kolonizatör Türk Dervişleri"nin (Barkan, 1942: 284-353) iskân merkezlerinin tesisinde de önemli bir yeri bulunmaktadır. Dervişler şehir ve kasabaların dışında kırsal sahada, uç bölgelerde, çeşitli yollar üzerinde ve ıssız geçitlerde kurdukları zaviyeler ile öncü bir karakol ve iskân çekirdeklerini tesis eden başlangıç faktörü olmuşlardır. Şöyle ki bir şeyh veya ulu kişi gelip boş, iskânın olmadığı bir yere zaviyesini kuruyor, daha sonra oraya gelenlere öncülük ve rehberlik etmesinin ötesinde zaviyedeki şeyhin etrafında toplanan kişiler buralarda kendilerine mesken yaparak kırsal alanda üretim faaliyetlerine de başlıyorlardı. Bu şekilde işleyen bir sistemde atıl vaziyetteki araziler

bir taraftan iktisaden faal hale gelirken diğer taraftan da başlangıçta tek bir zaviye binasının bulunduğu mekânda artan meskenler ile daimi bir yerleşme tesis ediliyordu. Bu yönüyle zaviyeler, kırsal alanda ve sınır boylarında hem ileri bir karakol hem de iskân nüvelerini oluşturan başlangıç faktörü olarak değerlendirilebilir (Yiğit, 2018: 105).

Gerek Anadolu ve gerekse Rumeli'de kurulan zaviyelerin pek çoğu, terk edilmiş köylerde, derbent mahallerinde yahut devletin gerekli gördüğü sahalarda kurulmaktaydı. Bu zaviyelerin hizmetine sunulan, onlara tahsis edilen veya vakfedilen araziler çoğu zaman öşür ve avarızdan muaf tutuluyordu. Böylece elde ettikleri gelirlerle dervişlerin buldukları mekânı şenlendirmeleri, yerleşmeler tesis etmeleri, köprü, cami yapmaları; değirmen kurmaları, derbent tutmaları, “âyende ve revendeye” hizmet etmeleri talep ediliyordu (Özköse, 2003: 277). Devletin zaviyelerden en temel beklentisinin gelip geçene hizmet etmeleri ve onlara konaklama hizmeti sunmaları olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu husus vakıf defterlerinde “âyende ve revendeden başkasına sarf olunmaması” şeklinde vurgulanmış olduğu dikkati çekmektedir (Kılıç, 2004: 253).

Selçuklular, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde dervişlerle sultanlar/beyler arasında karşılıklı bir dayanışma söz konusudur. Dervişlerin hizmetlerine karşılık sultanlar/beyler dervişlere zaviyeler açıp köyler bağışlamışlardır (Ocak, 1978: 256). Osmanlı döneminde devlet adamları ulaşım sisteminin sağlıklı bir şekilde işlemesi amacıyla yollar üzerindeki derbentler, zaviyeler, hanlar gibi yapıları, görev yapan kişilere birtakım muafiyetler vermek suretiyle desteklemiştir (Fatsa, 2014: 50). Osmanlı'nın ilk hükümdarlarının takip ettiği siyaset, dervişler ve şeyhler aracılığıyla halkın birliğini sağladığı gibi, diğer beyliklerden kazanılan topraklardaki Müslüman halkın yeni otoriteye alışmalarını da kolaylaştırmış ve nihayetinde bunların yanında yeni fethedilen arazide iskân edilmesine ciddi katkılar sağlamışlardır (Ocak, 1978: 257). Zaviyelerle ilgili olarak Osmanlı padişahlarının izlediği politika iki temel noktada toplanabilir: Birincisi, yeni fethedilen topraklara yerleşen şeyhlere vakıflar tahsis edip zaviyeler açmak veya vakfı olanların vakfını genişletmektir. İkincisi ise Selçuklulardan ve beyliklerden geçen zaviyeleri vakıf ve imtiyazlarını korumak/olduğu gibi bırakmak, ihtiyaç durumunda yeni vakıflarla takviye etmektir (Ocak, 1978: 254-258). Böylece zaviyeler tasavvuf eğitimini yanı sıra güvenlik, ticaret ve ulaşım konularında önemli hizmetleri yerine getirmişlerdir. Anadolu ve Balkanlar'da Erenköy, Tekke, Tekkeköy, Tekkeyenicesi gibi toponimik veriler bu yerleşimlerin dervişler tarafından kurulduğuna işaret etmektedir (Kara, 2011: 369).

Zaviyeler yeni alınan toprakların iskânını sağlamanın yanı sıra Müslümanlığı ve tasavvufu yaymıştır. Buna bağlı olarak ta zaviyelerin iki farklı alanda (1-Issız alanlarda, 2-Yol güzergâhlarında ve şehir, kasaba, köy gibi yerleşme birimlerinde) inşa edildikleri görülmektedir. Birinci grupta yer alanlar, iskân dışında kalmış ıssız kırsal bölgelerde tesis edilmişler ve bu zaviyelerin açılacağı yerler bizzat şeyh ya da o yerin hükümdarı, devlet adamı, zenginleri tarafından bağışlanmıştır.¹ Kırsal alanda köylerde ve yollar üzerinde kurulan zaviyelerde ise durum farklıdır. Zira buralarda kurulan zaviyeler masraflarını kendi üretim güçleriyle karşılamışlardır. Bu muhitlerde kurulan zaviyelerin etrafında tarlalar, bahçeler, bağlar ve değirmenler tesis ediliyor ve hayvan sürüleri besleniyordu. Dervişler bir taraftan kendi ihtiyaçlarını karşılarken diğer taraftan da gelip geçen yolcuların masraflarını kendi emekleriyle tedarik etmiş oluyordu (Ocak, 1978: 262).

1 İslam hukukuna göre herhangi bir arazi parçasının vakfedilebilmesi için vakıf kuran kişinin mülkiyetinde ve tasarrufunda olması şarttır. Toprağın şahısların mülkiyetinde olabilmesi için ya ölü toprak olarak ifade edilen ve kullanılmayan arazilerin işlenebilir hale getirilerek *ihyâ* edilmesi, ya da hükümdar tarafından devlete ait toprakların mülkiyetinin beratla yani *temliknâme* ile şahıslara verilmesi gerekmektedir. Bu konuda bk. Yediyıldız (2003: 128-130; Temliknâme ile vakıf kurmak şartıyla verilen bir çiftlik ve kurulan bir zaviye örneği için bk. Demirtaş (2018: 23-46).

Dervişlerin uç sahasına ve hatta gayrimüslimlerin kontrolündeki komşu topraklara giderek tekke-zaviyeler kurması, yalnızca iç sahalardaki Türk topraklarından gelen Müslümanlara değil, aynı zamanda karşı taraf topraklarındaki gayrimüslimler açısından da son derece önemliydi. Zira uçlardaki senkretik ve hoşgörülü ortamda, kendi dinlerinde büyük kabul edilen kişiler, karşı dinden de kutsanarak kabul görmüş ve kendi kültürlerine dahil edilmişlerdir. Böylece uç bölgelerdeki dervişler kurdukları zaviyeler marifetiyle gayrimüslim unsurların ihtida etmesine, İslamlaşmasına da aracı olmuşlardır (Gümüştü, 2019: 103).

Osmanlı Devleti zamanında, şehirlerin haricinde kurulan zaviyelerin başlıca fonksiyonu yolcuları konaklatmaktır. Tahrir defterlerinde ve muhtelif arşiv vesikalarında görülen vergi muafiyetleri dini sebeplerle değil "âyende ve revendeye" verilen hizmetlere bağlanıldığı görülür. Genellikle raiyyet ve raiyyet oğullarından sayılmayan zaviyedar aileleri, kimi zaman Osmanlı fethinden çok önce mevcut yerlerinde bulunmaktaydılar (Ocak vd., 1985: 472). Nitekim Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki zaviyelerin de ana yollar üzerinde güvenliği sağladıkları, imaret hizmetlerini yerine getirdikleri, yolların ve köprülerin bakım ve onarımını gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir (Bostancı, 2007: 184).

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması, iskân çekirdeklerinin tesisi, öncü kuvvetler olarak uçlarda bulunması gibi hususiyetlere sahip olan zaviyeler siyasi, sosyal ve ekonomik açılardan oldukça farklı fonksiyonlar icra etmişlerdir. Zaviyelerle ilgili verilen bu temel bilgilerden sonra araştırma alanımız olan sahada öncelikle antik dönem yolları, sonrasında ise Selçuklu ve Osmanlı dönemindeki yollar ve zaviyelerin rolleri aşağıda ele alınacaktır.

2.Pisidia'da Ulaşım Sistemi

Çalışmaya konu edinilen ve Hamid-ili olarak nitelenen saha kabaca bugünkü Burdur-Isparta il sınırlarını kapsamaktadır. Antik dönemde ise bu saha, *Pisidia* bölgesi içerisinde bulunur. Pisidia bölgesinin batı sınırı Antalya Körfezi'nin (Mare-Pamphylum) kuzeybatısında yer alan Solyma Dağı üzerinde ve Likya-Pamphylia sınır kesiminde yer alan Trebenna'nın hemen kuzeyinden itibaren başlar. Batı kesimde sınır Isinda'yı Pisidia'da bırakarak, kaynak sahasına doğru Taurus (Bozçay) vadisi ve sonra da Kolobatus nehri ile Karalitıs gölünün (Söğüt) kuzeyine kadar devam eder. Böylece Rahat dağına kadar doğal sınırları takip ederek uzanan sınır, Lagbe'yi Phrygia'da bıraktıktan sonra, Lysis (Bozçay) vadisinin batısından kuzeye doğru devam eder. Pisidia'nın doğu sınırını ise Karalis (Beyşehir) Gölü'nün güneybatı köşesi oluşturmaktadır. Pisidia'nın güney sınırının çizilmesi ise daha zordur. Zira Papmphia ile Pisidia kaynaklarda daima beraber zikredilmiştir. Strabon "...Pisidia'lılar, Papmphia ovasını çeviren dağlık arazide oturuyorlardı..." demektedir. Söz konusu dağlık kesimde doğudan batıya Kotenna (Göden), Erymna (Ormana), Selge (Zerk), Pednelissos (Kozan), Sia (Karaot), Ariassos ve Termessos şehirleri yer almaktadır. Belirtilen şehirlerin tamamı Pisidia bölgesinde yer almakta ve iki bölge arasındaki sınırı teşkil etmektedir (Harita 2; Özseit, 1980: 57-61).

Pisidia Bölgesi'nde kuzey-güney ve doğu-batı istikametinde önemli yollar Antik dönemlerden itibaren var olmuştur. Söz konusu bu iki ana ulaşım aksı uzun yıllar mevcudiyetini devam ettirerek, niteliğinde iyileşmeler ile günümüze ulaşmıştır. Pisidia bölgesinde yol ağı Özdemir (2014:104-107) tarafından üç kategoride toplanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Pisidia Bölgesinde Yol Ağı

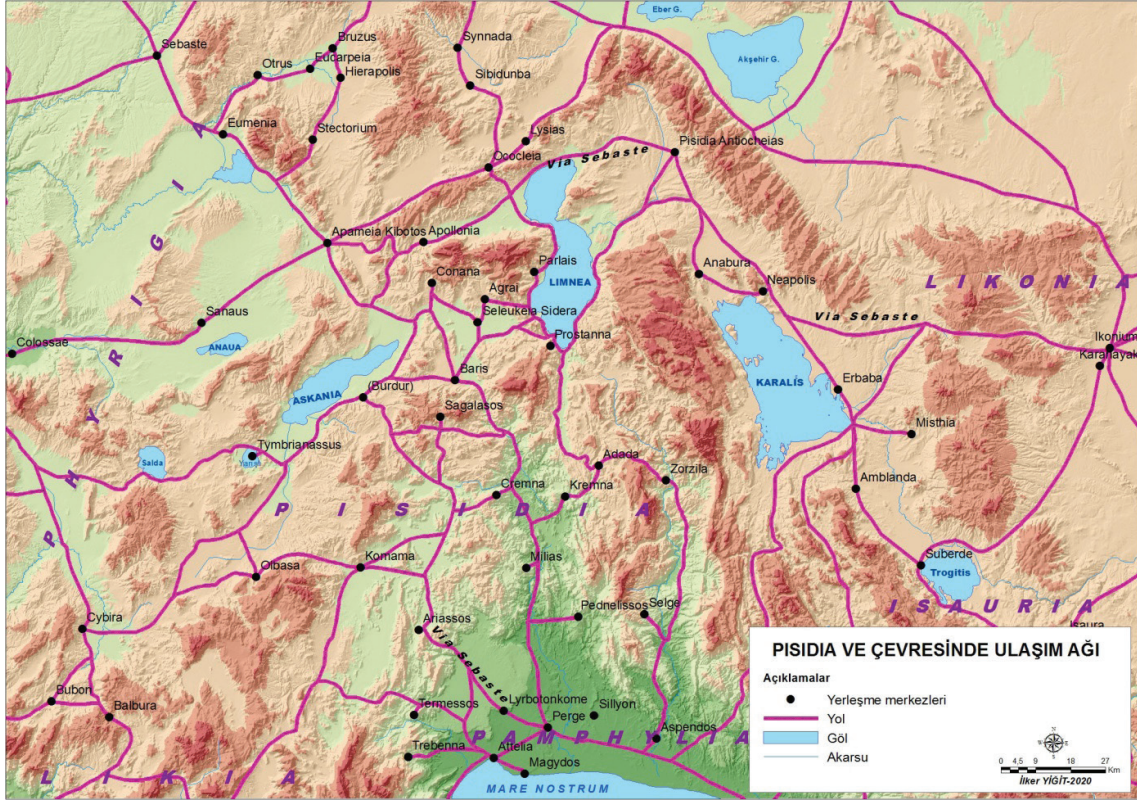
A)Doğu Yönündeki Yol Ağı	B)Batı Yönündeki Yol Ağı	C)Kuzey Yönündeki Yol Ağı
1)Antalya, Döşeme Boğazı, Kestel Gölü kıyısı, Bucak, Kremna, Kovada Gölü batısı, Eğirdir (Prostanna), Gelendost (ya da Sütçüler Adada), Yalvaç (Antiocheia) güzergahı	1)Apameia Kibotos (Dinar), Apollonia (Uluborlu), Conana (Gönen) arasındaki yol	1)Caralis (Beyşehir) ile Neapolis (Şarkikaraağaç) arasındaki yol
2)Perge, Aksu Vadisi (Kestros), Çandır (Sütçüler), Eğirdir ya da Adada üzerinden Antiocheia (Yalvaç) ulaşan yol	2) Apameia Kibotos (Dinar), Antiocheia (Yalvaç) arasındaki yol.	2)Neapolis (Şarkikaraağaç) ile Antiocheia (Yalvaç) arasındaki yol
3)Perge, Aksu Vadisi (Kestros), Kazan, Pednelissos, Pamukova, Adada, Zorzila (Kasımlar), Anabura, Neapolis (Şarkikaraağaç), Antiocheia (Yalvaç).	3)Synada (Şuhut) ile Antiocheia (Yalvaç) arasındaki yol	
4)Attelia (Antalya), Döşeme Boğazı, Kremna, Eğirdir, Aksu, Yenişarbademli, Konya	4)Philomelium (Akşehir) ile Antiocheia (Yalvaç)arasındaki yol.	
5) Attelia (Antalya), Döşeme Boğazı, Burdur, Kiçiborlu, Uluborlu, Antiocheia (Yalvaç)'ya ulaşan Via Sebaste yolu.		

İsparta ve Burdur çevresinde bilinen en önemli güzergâhlardan birisi Konya-Burdur arasındaki *Via Sebaste*'dir. Söz konusu yolun isminin Konya-Burdur arasındaki mil taşlarında yer alan metinlerden hareketle İmparator Augustus'tan geldiği ve M.Ö. 6. yılda yapıldığı tespit edilmiştir. *Via Sebaste* Anadolu'daki diğer yolları da kapsayarak, öncelikle devletin, orduların ve ordu görevlilerinin, eyalet valilerinin ve beraberindekilerin, imparatorluğun mali görevlilerinin yararlanması için yapılmıştır (French vd., 1977: 214-215; Özdemir, 2014: 104).

Pisidia bölgesindeki yollar özellikle güneyinde yer alan Pamphylia'dan kuzey-güney istikametindeki yollar dikkati çekmektedir. Bu yollar Attelia'dan başlayıp Döşeme Boğazı'nı takiben Ariassos'tan kuzeye devam ederek bir kol Komama, Olbasa üzerinden Cybira ve çevresine (Bubon ve Balbura) ulaşmakta iken diğer bir kol Cremna, Sagalassos, Burdur ve Baris'e devam etmektedir. Perge'den çıkan bir yol kuzey istikametinde Aksu Çayı vadisinden Pednelissos, Milias, Kremna, Adada, Eğirdir Gölü (Limnea) kıyısında Prostanna'ya kavuşmaktadır. Akdeniz kıyısından Perge'den çıkan yol Köprülü Kanyon vadisinden kuzeye doğru Zorzila, Adada üzerinden Prostannaya erişmektedir.

Batıdan doğuya doğru ilerleyen yola bakıldığında sırasıyla Tymbrinassus, (Burdur), Baris, Prostanna, Pisidia Antiocheias, Anbura, Neapolis, İkonium'a ulaşmaktadır. Bu yola aynı zamanda *Via Sebaste* ismi verilmiştir. Ayrıca *Via Sebaste* yolunun bir diğer güzergâhı da şöyledir: Batıdan doğuya Apameia Kibotos, Apollonia, Eğirdir Gölü kuzeyini takiben Pisidia Antiocheias'a ulaşmaktadır.

Pisidia bölgesinde kuzeye doğru devam eden yollar ise 1) Apameia Kibotos'tan Eumenia, Sebaste güzergahı; 2) Apameia Kibotos'tan Stectorium Hierapolis, Bruzus güzergahı; 3) Apameia Kibotos'tan kuzeydoğu yönünde Ococleia, Lysias ve Lysias'tan kuzeye yönelen Sibidunda, Synnada istikameti olarak belirtilebilir (Harita 2).

Harita 2. Pisidia ve Çevresinde Ulaşım Ağı

Kaynak: French vd. (1977), Özsait (1985), French vd. (1994), Ceylan vd. (2002), French (2014), Özdemir (2014)'ten yararlanılarak çizilmiştir.

Psidia bölgesi içerisinde Baris kuzeyinde (Conana, Seleukeia Sidera, Agrai ve Parlais), Cremna ve Komama çevrelerinde çeşitli bağlantı yolları söz konusudur. Özdemir (2014: 108) tarafından Pisidia dahilindeki belli başlı yollar şu şekilde sıralanmıştır: 1) Prostanta (Eğirdir)-Baris? (Isparta), 2) Cremna (Bucak)-Comama (Ürkütlü), 3) Sagalassus (Ağlasun)- Comama (Ürkütlü), 4) Parlais (Barla)- Prostanta (Eğirdir) Via Sebaste yolu, 5) Conae (Gönen)- Via Sebaste yolu (Uluborlu ya da Dinar), 6) Conae (Gönen)-Seleukeia Sidera (Atabey Bayat), 7) Agrai (Atabey)-Baris (Isparta).

Tüm bu ifade edilen yol güzergâhlarında ve yapılan haritada görüldüğü üzere Antik dönemlerden itibaren Pisidia bölgesinde oldukça sık ve gelişmiş bir ulaşım ağının mevcut olduğu söylenebilir. Özellikle kuzey-güney ve kuzeydoğu-güneybatı istikametindeki çeşitli arterler bu durumu gözler önüne sermektedir. *Via Sebaste* gibi bir yolun mevcudiyeti de sahanın ulaşım açısından önemine ve ticari anlamdaki hareketliliğine bir örnek teşkil etmelidir.

3. Pisidia'dan Hamid-İli'ne: Hamid Sancağı'nda Zaviyeler Ve Ulaşım Ağı

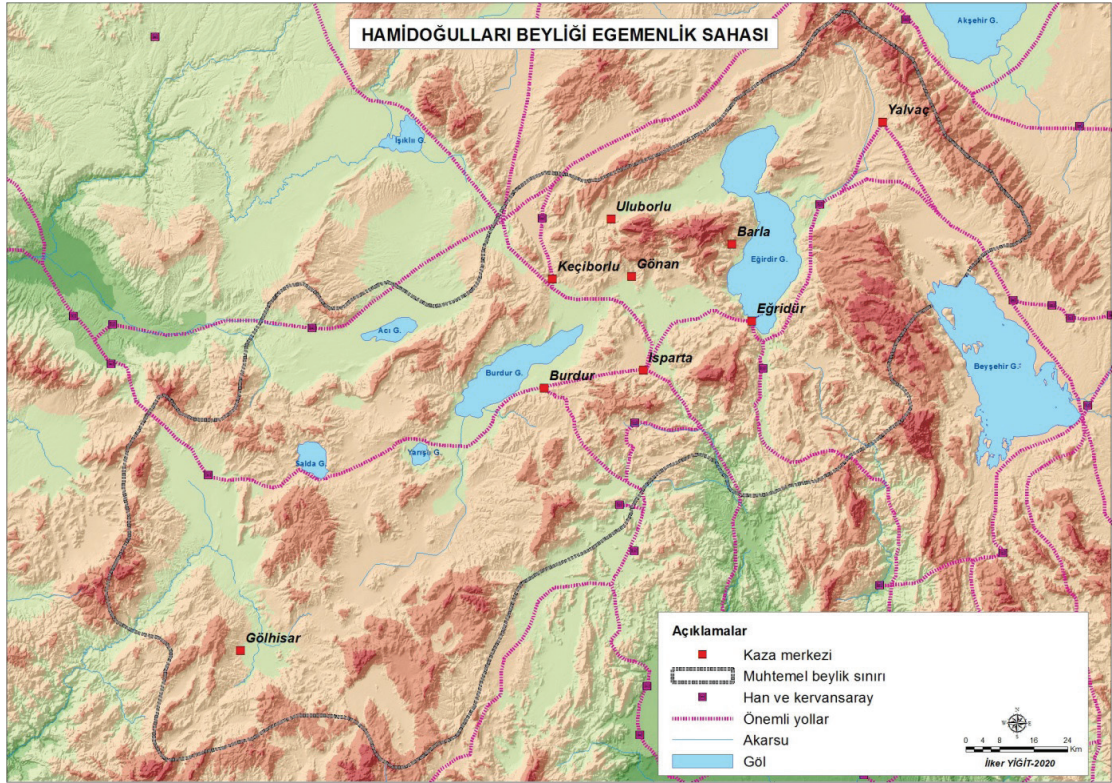
XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'da yaşanan gelişmeler, Türk ve Dünya tarihi açısından önemli bir dönüm noktasının başlangıcını oluşturmuştur. Zira XI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Türkler, önceleri keşif, fakat daha sonra büyük kitleler halinde yerleşmek için Ön Asya ve Anadolu'ya gelmeye başlamışlardır (Togan, 1970: 178). 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra artan Türk göçleri aralıklarla XIV. yüzyıla kadar sürmüştür. Türkler, başta Maverünnehir olmak üzere Harezmi, Horasan, Azerbaycan ve Arran bölgelerinden Anadolu'ya akın akın göç etmişlerdir (Baykara, 1990: 41; Ocak, 1991: 110; Şeker, 2002: 269-282; 2007: 55). Türklerin Malazgirt'ten itibaren Anadolu'yu yurt tutmaları ile birlikte daha ilk yıllardan itibaren bu topraklara "Turquie" denildiği

görülmektedir (Sümer, 1960: 574-593). Bu durum hiç şüphesiz bölgede yoğun Türk nüfusu ile Anadolu'nun Türkleştiğini, İslamlaştığını ve Türk iskân sisteminin tesis edildiğinin açık bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflamasının ardından, özellikle de 1243 Köseadağ mağlubiyetini takiben XIII. ve XIV. yüzyıllarda Tevâif-i Mülûk olarak da isimlendirilen beylikler ortaya çıkmıştır (Gümüşçü vd., 2011: 253). Bu süreçte kabaca bugünkü Isparta ve Burdur illerini içine alan bölgede Hamidoğulları Beyliği tesis edilmiştir. Hamid Bey (ö. 1301'den sonra), muhtemelen 1297 yılında Uluborlu'yu merkez yaparak Isparta, Burdur, Eğirdir ve Ağros, Gönen, Barla, Keçiborlu çevrelerinde Hamidoğulları Beyliği'ni kurmuştur (Harita 3). Hamid Bey daha sonra beylik sınırlarına Yalvaç, Şarkikaraağaç, Avşar, Sütçüler, İncirli ve Ağlasun gibi yerleşim merkezlerini dahil etmek suretiyle beyliğin hâkimiyet alanını genişletmiştir. Hamidoğulları Beyliği'nin Osmanlı hâkimiyeti altına tamamiyle geçmesi ise 1390-1391 yılında gerçekleşmiştir (Kofoglu, 1997: 471).

Hamidoğulları'nın egemenlik sahası olan ve sonrasında Osmanlı hakimiyetine geçen Hamid-ili'nde toponimik veriler, sahanın Türkleşme sürecine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Hamid-ili'nde 1501 tarihli mufassal tahrir defterindeki verilerden hareketle 49 yerleşmenin Oğuz boylarının adını taşıdığı tespit edilmiştir. Tespit edilen Oğuz boyları arasında Avşar, Bayad, Bayındır, Beydil, Büğdüz, Çavdur/Çavundur, Döğer, Eymür, İğdir, Karkın, Kayı, Kınık, Salur, Todurga, Yazır, Yıva, Yüreğir yer almaktadır. 24 Oğuz boyundan 17'si Hamid-ili'nde yer almaktadır (Yiğit, basım aşamasındaki bildiri).

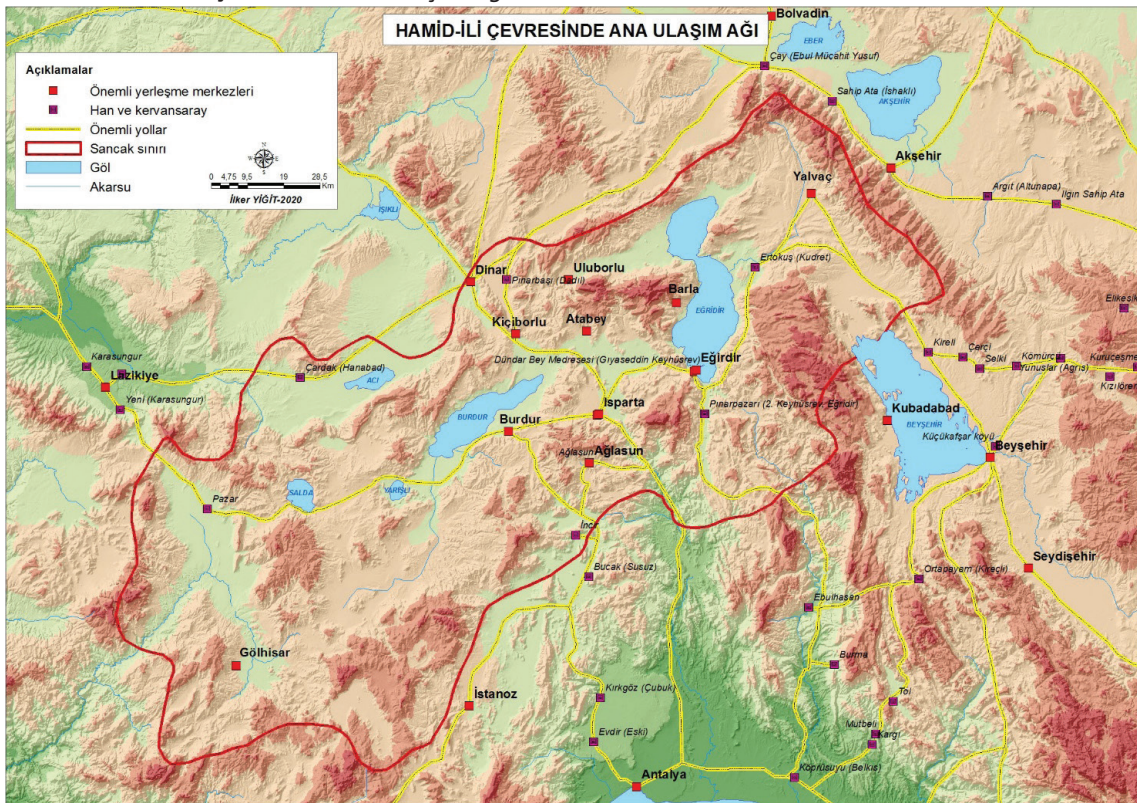
Harita 3. Hamidoğulları Beyliği Egemenlik Sahası

Genelde Anadolu sathında ve özelde ise Hamid-ili'nde Selçuklu Dönemi ulaşım ağı, büyük ölçüde Roma döneminde yapılan ve Justinianus (527-565) zamanında tamir edilerek iyileştirilen güzergâhları takip etmiştir. Ancak Konya'nın başkent olması, Kayseri ve Sivas'ın ise önemli şehirler olarak ön plana çıkması, ayrıca da Sinop, Alaiye ve Antalya liman şehirlerinin yol sistemine eklenmesi ile ulaşım sistemi daha da gelişme arz etmiştir (Demirci, 2014: 102).

Selçuklular zamanında Antalya'da çıkan ve sekizer saatlik ya da daha az mesafelerde bulunan art arda sıralanmış kervansaraylar marifetiyle Isparta ve Burdur çevresi kıyı bölgelerine bağlanıyordu. Bu güzergâhta bazıları Selçuklu sultanları bazıları ise devlet adamları tarafından yaptırılan Evdir, Kırkgöz, Susuz, İncir, Hanardı, Eğirdir, Gelendost (Selçuk) kervansarayları yer alıyor ve Ağlasun üzerinden Isparta'ya ulaşıyordu. Osmanlı Devleti zamanında Antalya-Düdensu-Payam ağacı-Kestel Gölü- Ağlasun Isparta güzergâhı şeklinde ilerleyen bu yol, Gelendost hanından Akşehir ve Konya'ya, Isparta'dan ise Kiçiborlu-Afyonkarahisar-Kütahya üzerinden Osmanlı zamanında önemli bir ticaret şehri olan Bursa'ya ulaşıyordu (Armağan, 1996: 9-10). İncir Hanı'ndan itibaren kuzeye doğru devam eden yol ise Çeltikçi Beli'ni aşarak Burdur'a ulaşıyordu. Bir kol Burdur batısına devam ederek Pazar Hanı (Donuzlu Karaağaç[Acıpayam]), Yenihan, Akhan, Karasungur hanını takip ederek Lazıkiyye (Denizli)'ye ulaşıyordu. Burdur'dan kuzeye doğru devam eden yol Isparta'dan gelen yol ile birleşerek Kiçiborlu'ya ulaşıyor ve Kiçiborlu'dan kuzeybatı istikametinde bir kol Işık Gölü kıyısından Manisa istikametine devam ederken diğer bir kol kuzey yönünde ilerleyerek Pınarbaşı (Dadıl) Hanı'na, oradan Sandıklı Ovası'nı kat ederek Karahisar (Afyonkarahisar)'a varıyordu. Pınarbaşı Hanı'ndan kuzeydoğu istikametinde devam eden bir yol ise Çay (Ebul Mücahit Yusuf) Hanı'na ulaşıyordu. Isparta kuzeydoğu istikametinden Eğirdir Hanı, Eğirdir Gölü doğu kıyısını takiben Ertokuş (Kudret) Hanı, Kireli Hanı, burada Beyşehir'e bir kol verdikten sonra doğuya devam eden kervan yolu Çerçi Hanı, Selki Hanı, Kömürcü Hanı, Yunuslar (Ağris) Hanı, Kızılören Hanı, Kuruçuşme Hanı, Altunapa Hanı üzerinden Konya'ya ulaşmaktaydı (Harita 4).

Harita 4. Hamid-ili Çevresinde Ana Ulaşım Ağı

Yukarıda yer verilen bilgilere ve buna göre çizilen haritaya bakıldığında önemli yerleşme merkezlerini birbirine bağlayan hususiyetle de kuzey güney istikametinde Antalya-Ağlasun arasında kervansarayların (4 kervansaray) mevcut olduğu, doğu-batı yönünde ise Isparta, Eğirdir, Yalvaç, Beyşehir/Konya güzergâhlarını takip eden alanda kervansarayların (Yalvaç'a kadar 3 kervansaray, Yalvaç'tan Konya'ya 8 kervansaray)

bulunduğu görülmektedir. Kuzeyde ise Kiçiborlu'dan Sandıklı istikametine devam eden güzergâh üzerinde bir, Burdur'dan batı istikametinde devam eden yol üzerinde Donuzlu-Karağaç (Acıpayam)'ta sadece bir kervansaray bulunmaktadır. Verilen bu rakamlar elbette araştırmacılar tarafından tespit edilebilen, mevcudiyetini koruyan kervansaraylardır. Bunların dışında ilgili güzergâhlarda başka kervansarayların geçmiş dönemlerde olabileceği, günümüze ulaşmamış olma ihtimali olmakla birlikte mevcut bilgiler ışığında Hamid-ili'ndeki ulaşımın zaviyelerle ikmal edildiği söylenebilir. Zira bu kadar uzun mesafelerde bu denli az sayıda kervansarayın bulunması ulaşımın nasıl sağlandığı, yolcuların kervansarayın bulunmadığı alanlarda geceyi nerede geçirdikleri sorusunu beraberinde getirmektedir.

Bilindiği üzere geçmiş dönemlerde karayolu ulaşımında deve, katır, eşek ve at gibi hayvanlar kullanılmaktadır. Özellikle ticaret kabileleri şeklinde kalabalık grupların birlikte hareket ettiği de bilinmektedir. Hayvanları ve ticari metaları ile erişim sağlamaya çalışan insanlar, günlük en fazla 30-40 kilometre yol yapabilmektedir. Belirtilen mesafeler de yolun engebe durumuna ve kalitesine, hususiyile de mevsim şartlarına bağlı olarak değişiklik arz edebilmekteydi. Ayrıca sadece kervansaray noktalarına göre çizilen yollar tüm güzergahları kapsıyor muydu? Yol güzergahları sadece bunlardan mı ibaretti? Tüm bu hususlar göz önüne alındığında mevcut kervansarayların dışında, ticari gayeler olmaksızın hareket halinde olan kişiler de göz önüne alındığında, insanların konaklayabileceği, kendilerinin ve hayvanlarının temel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri tesislere ihtiyaçları var olduğu kendiliğinden anlaşılır. Bu ihtiyaca cevap veren tesisler olarak "âyende ve revendeye hizmet şartı" ile kurulan vakıflar ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmanın temel argümanı da işte bu noktada belirginleşmektedir. Söz konusu vakıf kuruluşları yani tekke, zaviye, hankâh ve zaviye fonksiyonlu yapılar ulaşımın temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Devlet ricali her yere kervansaray yapmamış bunun yerine belki daha ekonomik ve akılcı bir çözümlerle vakıflar kurulmasına izin vererek, teşvik ederek, destekleyerek ulaşım sisteminin gelişmesini ve buna bağlı olarak ülke sathında ticaretin, ulaşımın sağlıklı bir şekilde ilerlemesini temin etmiştir. Bu sebeple daha ilk zamanlardan itibaren Selçuklu sultanları ve Osmanlı padişahları ulu kimselere, şeyhlere, dervişlere birtakım araziler, çiftlikler tahsis ve temlik etmek suretiyle vakıflar kurulmasının yolunu açmış ve vakıfların kuruluş sürecini kolaylaştırmıştır.

Eldeki çalışmanın temel kaynağını oluşturan 1501 tarihli Hamid sancağı vakıf tahririne göre bölgede 83 zaviye, 7 tekke bulunmaktadır. Sancak dahilinde zaviye sayılarına bakıldığında Gölhisar (21 zaviye), Uluborlu (12 zaviye), Burdur (8 zaviye), Avşar (6 zaviye), Gönen (6 zaviye), Isparta (5 zaviye), Kiçiborlu (5 zaviye), Barla (4 zaviye), Ağlasun (3 zaviye), Donuzlu Karağaç (3 zaviye), İrle (3 zaviye), -beraber zikredilen- Yalvaç ve Karağaç (1 zaviye) şeklinde bir sıralama olduğu görülmektedir (Harita 5, Zaviye listesi için bk. Ek 1). Sahadaki bulunan 83 zaviyenin "âyende ve revendeye hizmet etme" kaydıyla vakıf hüviyetine haiz olduğu, birtakım muafiyetlere sahip oldukları, vakfın meşruiyetini buradan aldığı ve koruduğu anlaşılmaktadır. İlgili vakıf defterinden bu hususla ilgili bazı örnekler vermek de mümkündür:

Barla nahiyesinde yer alan Ahi Mustafa Zaviyesi'ne ait kayıt (Karaca, 2014: 104):

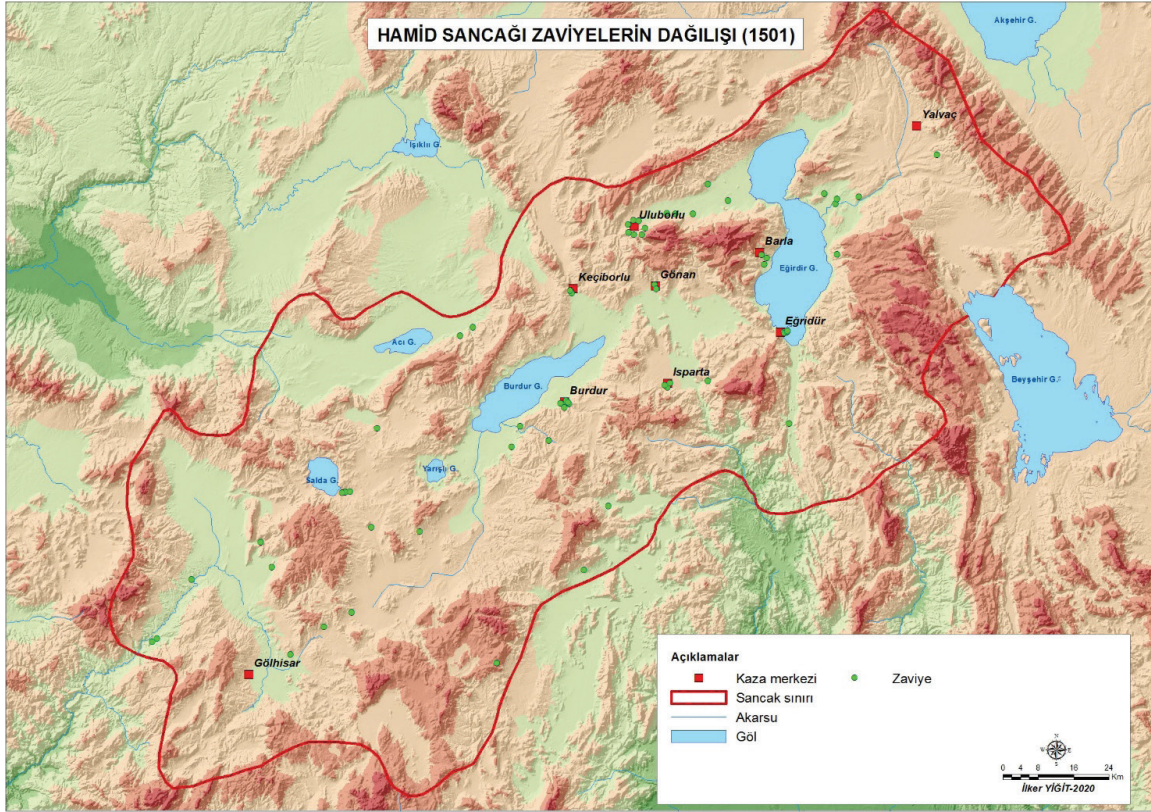
"Zâviye-i Ahi Mustafa der Barla vakıfnâmesinde vakf-ı evlâd deyu mukayyed mezkûr Ahi Mustafa ba'zı yerlere vakfiyet üzere tasarruf edüb âyende ve revendeye hizmet edermiş şimdiki halde hükmi-padişahîyle meşîhati evlâdından Şeyh Selim'e sadaka olundu ve Barla'da Ahi Ali hamamından dört vukiyye mezbûr zaviyenin vakfı imiş evvelden vakfiyet üzere tasarruf ede gelmiş."

İrle nahiyesinde Şeyh İlyas zaviyesine ait kayıt (Karaca, 2014: 126-127):

“Vakf-ı zâviye-i Şeyh İlyas b. Satılmış der karye-i Dere bir çiftlik yer muâfiyet üzere tasarruf edüb âyende ve revendeye hizmet edermiş ba’de vefata hazret-i Hüdâvendigâr kibelinden Muhammed b. Şeyh İlyas’a ve karındaşı Ali ve Hamza’ya sadaka olunub mukarrer buyrulmuş defter-i köhnede mukayyed şimdiki halde hazret-i Hüdâvendigâr mezkûr vakfın vakfiyyetin kemâkân mukarrer dutub Ali fevt olub hissesi oğlu Bayezid’e virülüb ellerine hükm virüdüğü sebebden deftere sebt olundu bir çiftlik yere vakfiyet üzere mutasarrıf olub âyende ve revendeye hizmet edeler.”

Hem vakfın yerinin, kuruluş sürecinin, geçmişinin, gelir kalemlerinin anlatıldığı kısımlarda hem de vakıf kaydının bittiği yerde “âyende ve revendeye hizmet edeler” şeklindeki ifadelerle konunun üzerinde tekrar durarak gelip geçenlere hizmetin devamlılığı noktasında adeta bir tembih de dikkati çekmektedir. Şeyh İlyas zaviyesinin 1570-1571 tarihinde de mevcudiyetini devam ettirdiği “Karye-i Dere’de İlyas b. Satılmış bir çiftlik yeri vakfiyet üzere tasarruf idüb âyende ve revendeye hizmet ider deyu defter-i köhnede mukayyed hala nesillerinden Kökez Eri Hüdâvirdi Hasan ve Ulaş ve Yusuf’a ve Ömer’e padişahımız eizza Allahu ensâre berât-ı şerif virdüğü sebebden deftere kayd olundu” şeklinde kayıtlara yansıdığı görülmektedir (Karaca vd., 2019: 367).

Harita 5. Hamid Sancağında Zaviyelerin Dağılışı

Bazı zaviyelerin kuruluş zamanlarına sahanın Türkleşme ve İslamlaşma dönemindeki sürecin işleyişine de ışık tutabilmektedir. Nitekim kayıtlarda Hamidoğulları zamanında şeyhlere, ulu kimselere, gelene ve geçen yolculara hizmet etmeleri için verildiği vakıf kayıtlarında açık bir şekilde belirtilmiştir. Hamidoğulları zamanında kurulan vakıfların Osmanlı zamanında da devam ettirildiği, onaylandığı söz konusu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Donuzlu Karaağaç nahiyesinde Yazır köyünde bulunan Şeyh Güvenç Zâviye’sine ait kayıt bu hususa örnek teşkil etmektedir (Karaca, 2014: 143-144):

“Karye-i Yazır'da Hüseyin ve Şeyh İbrahim'in bir çiftlik yeri vardır Şeyh Güvenç Zâviyesine *Hamidoğlu zamanından berü vakf imiş* Doğan bey mezbûr sancağı yazduğu vakt vakf mukarrer deyu deftere kayd olmuş ol vakitden berü vakfiyet üzere tasarruf olunub kimesne dahl ede gelmemiş şimdiki halde Şeyh İbrahim fevt olub mezbûr Şeyh Hüseyin zâviyede âyende *ve revendeye hizmet edüb* vakfiyet üzere bir çiftlik yere mutasarrıfdir Mevlânâ Saru Seydi yazduğu vakfiyet defterinde dâhi mesturdur amma elinde hükm-i padişahî olmadığı sebebden arz-ı tevakkuf kılındı.”

Yapılan taramalarda konumuz bağlamında Hamid sancağında Hadimoğullarına gönderme yapan 5 kayıt bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla İrle kazasında İkmal Fakih ve kardeşlerine tahsis edilen çiftlik, Şeyh İsmail'e ait zaviye; Donuzlu Karağaç kazasında Şeyh Yatağana tahsis edilen mezraa, Hamidoğulları çiftliği isimli mezraa ve Şeyh Güvenç zaviyesi'dir.²

Vakıf defterinde yer alan ve yukarıda belirtilen beş kayıta Hamidoğullarına ilişkin göndermeler bulunmakta ancak diğer zaviye ve zaviye fonksiyonlu yapılarda bu tür bir kayda rastlanmamaktadır. Bu durum kati olarak çalışma konumuza giren zaviyelerden Hamidoğulları döneminde tesis edilenlerin sayısının beş olduğu anlamına gelmeyebilir. Zira Hamidoğulları döneminde kurulmuş ancak arşiv vesikalarına ilgili bilginin yansımamış olma ihtimali söz konusu olabilmektedir. Bu duruma ilişkin olarak Eğirdir kazasında bulunan Sureti Baba zaviyesini örnek vermek mümkündür. Vakıf defterinde Hadimoğullarına bir gönderme olmasa da Sureti Baba'nın türbesinde yer alan kitabede türbenin 1357 yılında Hamidoğlu Hüsameddin İlyas Bey zamanında İsa bin Musa tarafından yaptırıldığı ifade edilmiştir. Hatta Karamanoğlu Alaeddin Ali Bey zamanında 1407 yılında bu zaviye için bir vakıf tesis edilmiştir (Uzunçarşılı, 1929: 231-232; Altı, 2019: 27). Bu örneğin açık bir şekilde gösterdiği üzere başka kaynak ve kayıtlar ilgili vakıfların Osmanlı öncesinde kurulmuş olduğunu/olabileceğini göstermektedir. Tabii ki bu ayrı bir çalışma konusu olarak ele alınması gereken bir konudur.

Hamid-ili'nde, hem esnaf teşkilatı olan aynı zamanda da icra ettikleri faaliyetler ile Anadolu'nun Türkleşmesi, ıssız yerlerin yerleşime açılması ve yeni yerleşim birimlerinin kurulması gibi konularda da etkin roller üstlenen (Yiğit vd., 2013) ahilere ait vakıfların da bulunduğu görülmektedir. Onlar da açmış oldukları zaviyelerde “*âyende ve revendeye hizmet*” etmektedirler. Burdur kazası dahilinde Çendik köyünde bulunan bir Ahi zaviyesi örnek olarak verilebilir (Karaca, 2014: 148):

“Vakf-ı Zâviye-i Ali Bey der karye-i Çendik, Çendik *Ahi Çiftliği* demekle ma'rûf çiftlik evvelden zâviyenin vakfı imiş şimdiki, halde dahi padişahımız eazz-Allahu ensârehu hazretleri zâviye-i mezbûrenin vakfiyetin mukarrer dutub Ali Bey evladından İbrahim'e hükm-i hümayûn sadaka edüb mezbûr çiftliği vakfiyet üzere mutasarrıf olub âyende *ve revendeye hizmet ede deyu* emr olduğu ecilden deftere sebt olundu.”

Bölgede ahilere de gerek beylikler ve gerek Osmanlı padişahları zamanında temlik şeklinde araziler verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Burdur şehrinde Ahi Muhammedî zaviyesinin kaydı bunu iyi bir şekilde örneklemetedir (Karaca, 2014: 146):

“Vakf-ı Zâviye-i *Ahi Muhammedî* der nefsi Burdur bundan evvel eski defterde Ahi Muhammedî kendü mülkünü kendü zaviyesine vakf etmiş Gazi Hüdavendigâr zamanında dahi

2 Şeyh Güvenç zaviyesi 1861'de yapılan Burdur vakıf tahririnde yer almakta ve “*Hamid-oğlu zamanından berü vakıfdır, zaviye-i mezbûra şeyh olan kimesne zikr olan bir çiftlik yere mutasarrıfdir*” şeklinde kayıt düşülerek Hamidoğulları zamanına gönderme yapmaktadır. Benzer şekilde 1861 vakıf tahririnde Donuzlu Karağaç Yazır köyünde bulunan Şeyh Gevenç zaviyesinin kaydında da Hamidoğulları dönemin itibaren vakıf olduğu belirtilmiştir. Bk. Reyhan Şahin Allahverdi, (2019). “Burdur, Gölhisar, İrle ve Baradız Nahiyelerinde Bulunan Vakıfların Hizmet Alanları ve Gelir Kaynakları (960 Numaralı Tapu Tahrir Defterine Göre)”. *IV. Uluslararası Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (5-6 Aralık 2020) Tam Metin Kitabı*, s. 546, 552.

vakfiyeti gelmiş üç pâre yeri vardır ve iki dönüm bâğıyla Ahi İzzeddin tasarruf edermiş fevt olıcak oğlu Ahi Muhammedî'ye padişahımız eazz-Allahu ensârehu hazretleri sadaka edüb eline mukarrarnâme virmiş (Ahi Seydi veledi Ahi Ali- hizmetkâr-ı zâviye).”

Bu kayıta dikkati çeken diğer bir husus da ahilik unvanın babadan oğula geçmek suretiyle devam ettirilmekte olduğudur. Selçuklu ve Beylikler döneminde devlet adamları tarafından ahilere, alplere, gazilere, şeyhlere araziler temlik etmek suretiyle bu sahanın imara ve iskâna açılmasını temin etmişlerdir.

Hamid-ili'nde zaviyelerin yanı sıra çeşitli tekkelerin de bulunduğu ve bunların toplamının 7 olduğu görülmür. Tekkelerin dağılışına bakıldığında dört idari birimde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar sırasıyla Gölhisar (3 tekke), Donuzlu Karaağaç (2 tekke), Isparta (1 tekke), Yalvaç ve Karağaç (1 tekke)'dir. Sahada Eğirdür kazasında bir hankâh kaydedilmiştir. Sekiz tekkeden yedisinde âyende ve *revendeye hizmet etme* şartı olması dikkat çekmektedir.

Eğirdir kazasında bulunan hankâh kaydı örneği (Karaca, 2014: 175):

“Evkâf-ı *Hankâh-ı Şeyh Murad* aleyhü'r-rahmete ve'r-rıdvân der nefs-i Eğirdür meşîhates be-hükm-i hümayûn der tasarruf-ı Mevlânâ Taceddin müderris ve tevlîyeteş be-hükm-i şerîf der dest-i Üç Paşa bintü Şahî hatun en nesli Şeyh Murad ve nazâreteş der yed-i Mevlânâ Abdülvahab be-hükm-i hümayûn mezkûr evkâf nesh olub timara verilmiş imiş şimdiki halde padişahımız eazz-Allahu ensârehu hazretleri ber-karâr-ı sâbık vakfiyyet mukarrer edüb cihet-i tevlîyeti yevmî iki akçe ve yılda 6 müdd galle ve cihet-i meşihat yevmî sekiz akçe ve cihet-i nezâret yevmî üç akeçe ve cihet-i imâmet yevmî beş akçe ve müezzine yevmî iki akçe ve hasır ve yağ-ı çerâğ için yevmî bir akçe ve rakabeye yevmî üç akçe ve bahâ-i guşt yevmî beş akçe ve nân yevmî üç akçe ve hürde harç için yevmî iki akçe ta'yîn ve tevzî' olunub hükm-i hümayûn verildüğü ecilden defter-i cedide kayd olundu.”

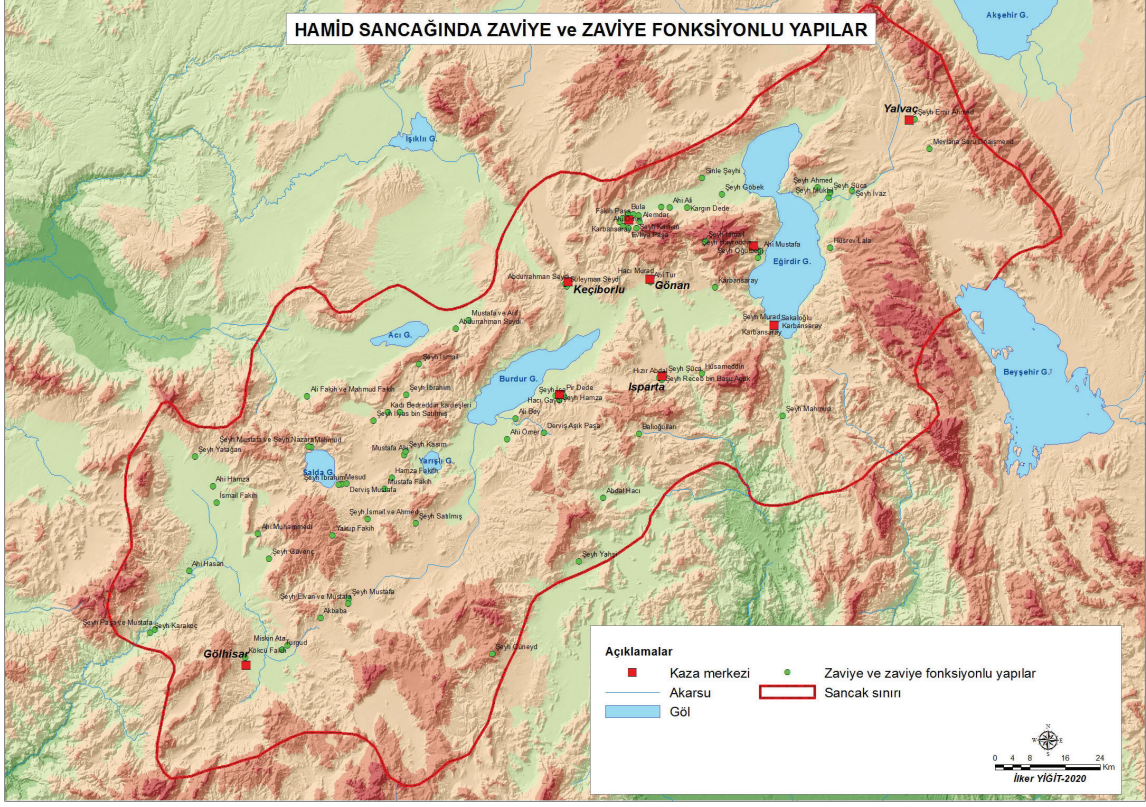
Nesilden nesile aktarılan bu vakıf tekkeler şayet soyları kesilmiş ise başka birilerine devredilerek vakfın ve söz konusu hizmetin devamlılığının sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu duruma örnek teşkil edebilecek bir kayıt Gölhisar nahiyesi İshak köyünde bulunan *Turgud Tekye'sine* aittir (Karaca, 2014: 135-136):

“Karye-i İshak'da *Turgud Tekyesi* demekle ma'rûf tekyenin bir çiftlik vakf yeri ve iki pâre bâğı varmış defterde kayd olunub vakfiyet üzere *Ahi Turgud* tasarruf edüb âyende ve *revendeye hizmet edermiş* sonra tebdil ve tağyir olmuş şimdiki halde mezkûr Ahi Turgud'un nesli münkatî' olub mezkûr vakfın vakfiyetin padişahımız mukarrer mezkûr tekye Mevlânâ Bâlî'ye sadaka edüb hükm-i hümayûn verilüb ber-karâr-ı sâbık vakfiyet üzere mutasarrıf olub âyende ve *revendeye hizmet ede deyu.*”

Sözlük anlamı ekilecek, ziraat yapılacak yer anlamına gelen mezraa kavramı varlığını hala sürdüren (Gümüşçü, 2001: 119) daimi ve dönemlik olabilen kırsal yerleşme türüdür (Doğanay, 2014: 326; Taş, 2016: 239). Ulu kimselere (şeyh, fakih vb.) gelip geçene hizmet etmesi için tahsis edilen çiftlik ve mezraa kayıtlarına da Hamid sancağı vakıf defterinde karşılaşılmaktadır. Bunlara “zaviye fonksiyonlu çiftlik ve mezraalar” demek mümkündür. Zira her ne kadar çiftlik olarak zikredilse de bir hizmete meşrut olarak vakıf defterine geçmiş, bir vakıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Aksi durumda sıradan bir çiftliğin bahse konu bağlamıyla vakıf kayıtları arasında yer almasının pek bir anlamı söz konusu değildir. Nitekim Ocak (1978: 264) tarafından kırsal alanda kurulan zaviyelerin üretimle olan ilişkisi şöyle dile getirilmiştir: “Kırsal alanda ve hususiyile köylerde yer alan zaviyelerin büyük bir kısmı adeta bir çiftlik manzarası arz ediyordu. Zaviye etrafındaki arazide bizzat dervişler tarafından tahıl, sebze ve meyve yetiştiriliyor, hatta civardaki meralarda hayvan besleniyordu. Bir kısım zaviyelerin değirmeni dahi mevcuttu”.

Ziraat yapılan yer anlamında kullanılan bir kavram olan mezraaya sancağa ait vakıf defterinde üç kayıt bulunmaktadır. Bunlardan ikisi Donuzlu Karaağaç'ta birisi ise Uluborlu'dadır. Üç mezraa kaydından ikisi "âyende ve revendeye hizmet etmek" vakıf kayıtlarında açıkça belirtilmiştir.

Harita 6. Zaviyelere Göre Hamid Sancağında Zaviye ve Zaviye Fonksiyonlu Yapılar

Çiftlik, Osmanlı toprak sisteminde, ziraat yapılan belirli büyüklükteki araziye verilen isim olup bir çift öküzle sürülebilecek büyüklükteki toprak parçalarını ifade etmektedir. Bu arazi miktarı bölgeden bölgeye ve sahanın coğrafi yapısına bağlı olarak (60 ila 150 dönüm arasında) değişiklik arz edebilmektedir. Çiftlik önceleri timar sistemi çerçevesinde bir çiftçi aileye yetebilecek büyüklükteki toprak birimini ifade ederken daha sonraları büyük tarım işletmeleri ve malikaneleri ifade eden bir anlam kazanmıştır (İnalçık, 1993: 313-314). Hamid sancağı vakıf kayıtları arasında çiftlikler de bulunmaktadır. Söz konusu bu çiftliklerin de zaviye fonksiyonuna sahip olduğu görülmektedir. Hamid-ili'nde çiftlik kaydı altında 27 kayıt vakıf defterinde yer almak ve çiftlik bulunan merkezler büyükten küçüğe Gölhisar (17), İrle (6), Donuzlu Karaağaç (2), Ağlasun (1), Gönən (1) şeklinde sıralanmaktadır. Çiftliklerin tamamı "âyende ve revendeye hizmet etmek" şartıyla vakıf defterinde yer aldığı dikkati çekmektedir.

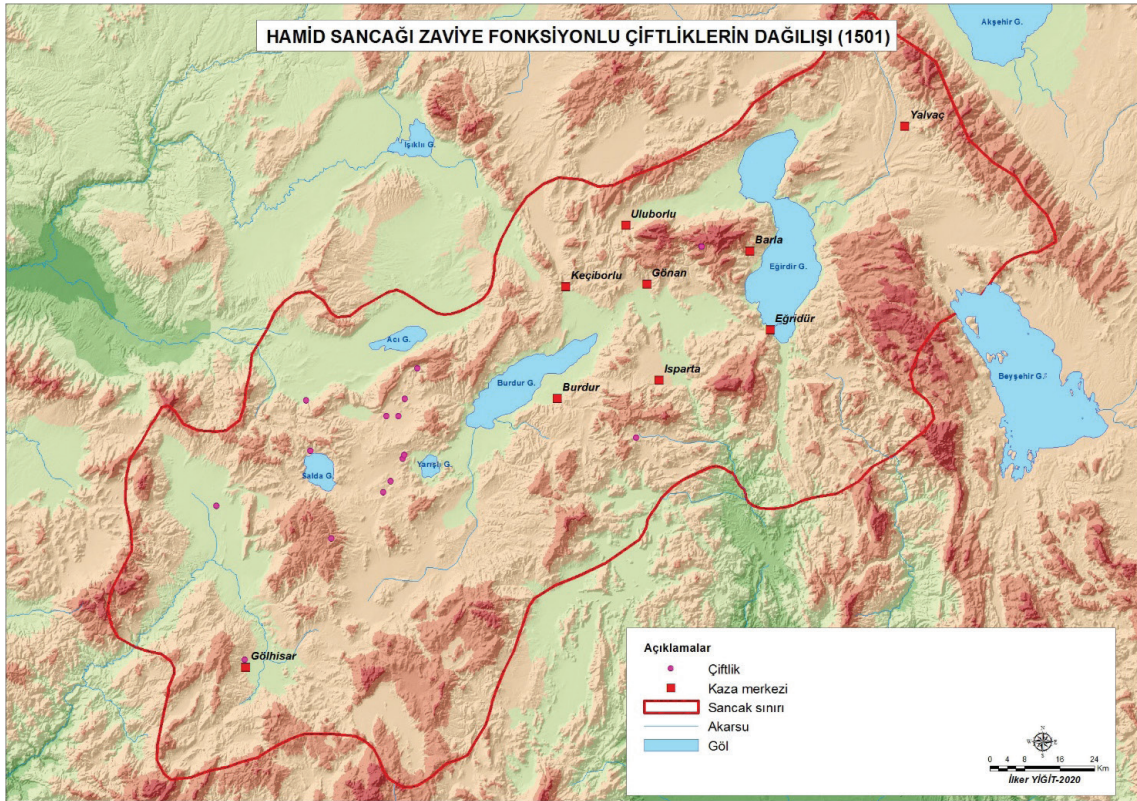
Şeyh Kasım Çiftliği, Navlu köyünde yer almakta ve Şeyh Kasım'ın tasarrufundadır. 40 dönümlük bir arazi-den oluşan çiftliğin tasarruf şartı ise "âyende ve revendeye hizmet ede" şeklinde ifade edilmiştir:

"Karye-i Navlu'da Şeyh Kasım bir çiftlik yer vakfiyet üzere mâ-takaddümden tasarruf edermiş merhum Sultan Muhammed Han tâbe serâhu nişân-ı şerifiyle Şeyh Kasım oğlu Şeyh Mahmud tasarrufunda iken nesh olub timara verilmiş şimdiki halde padişahımız eazz-Allahü ensârehu hazretleri vakfiyet mukarrer dutub mezbûr Şeyh Mahmud'un eline hükm-i hümayûn verildiği sebebden deftere sebt olundu ki âyende ve revendeye hizmet ede (Mustafa v. Şeyh Mahmud el-mezbûr)" (Karaca, 2014: 130).

İğdecik Çiftliği ise Gölhisar kazası dahilinde yer almakta ve Hamidoğulları zamanında Şeyh Hızır zaviyesine vakıf olarak verilmiştir. Fatih zamanında Şeyh Hızır'ın oğlu Bektaş tasarrufunda iken nesh olunan vakıf 1501 tarihinde II. Bayezid zamanında tekrar vakıf aktif hale getirilmiştir. Zaviyenin devam etmesindeki şart ise “âyende ve revendeye hizmet edeler deyu” şeklinde ifade edilmiştir:

“Karye-i Sarrak'da (?) İğdecik Çiftliği demekle ma'rûf çiftlik Hamidoğlanları zamanından berü Şeyh Hızır zaviyesine vakf olub defterde dahi kayd olunmuş sonra merhum Sultan Muhammed Han tâbe serallah'ü nişân-ı şerîfiyle oğlu Bektaş tasarruf ederken nesh olub timara emr olunmuş şimdiki halde vakfiyeti mukarrer dutulub mezkûr Bektaş ile Şeyh Hızır evlâdından İlyas oğlu Elvân'a hükm-i hümayûn verilmiş ki mezkûr zâviyede şeyh olub âyende ve revendeye hizmet edeler deyu (İbrahim ve Halil veledân-ı Şeyh Bektaş)” (Karaca, 2014 134-135):

Harita 7. Hamid Sancağında Zaviye Fonksiyonlu Çiftlikler

Geçmiş dönemlerde ve kendinden önceki padişahların onayladığı vakıflar tahta yeni çıkan Osmanlı padişahları tarafından da onaylanmıştır. Hatta bir şekilde kaybolan ortadan kalkan beratları ellerinde olmasa da yörenin halkı ve kadısının şahadetiyle tekrar deftere kaydedilerek vakfın devamının sağlandığı görülmektedir. Gönen kaza merkezinde yer alan Ahi Tur Zaviyesi'ne ilişkin durum iyi bir örnek teşkil etmektedir (Karaca, 2014: 158):

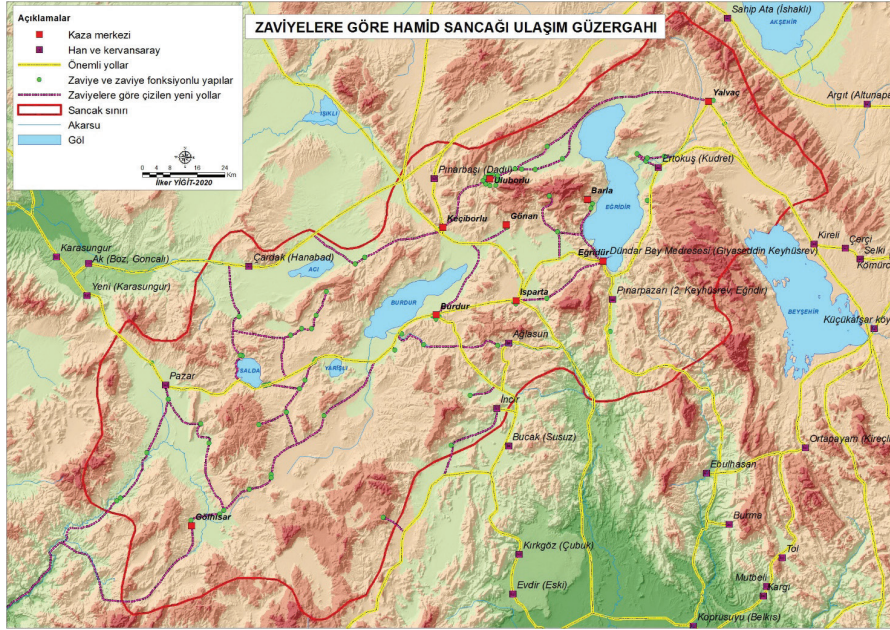
“Nefs-i Gönen'de Tutluca Mahallesinde Ahi Tur Bey Zâviyesi demekle ma'rûf zâviyede el'ân Ahi Ali şeyh olub âyende ve revendeye hizmet eder mezkûr zâviyesinin bir çiftlik yer ve bir dönüm bağ vakf-ı evlâd-ı kadîmisi vardır bu hâle gelince kat'an nesne târi olmamışdır mezkûr Ahi Ali'nin Ahi Ahmed adlu dayıları var imiş selâtîn-i mâziyenin berât-ı şerîflerin alub arzuhaline giderken gark olub berâtları dahi ve nice ahkâmı zayı' olmuş deyu Gö-

nen kadısı Mevlânâ Veli huzur-ı nisâ cemâ'at-i cumhur şehâdet edüb eline şer'i mektûb virüldüğü ecilden deftere sebt olundu ama zikr olan çiftlüğün ve bâğın öşr ve harâcı timara tasarruf olunur."

Yukarıda detaylı bir şekilde ele alınan tekke, zaviye, hankâh, mezraa, çiftlik gibi yapılar âyende ve *revent-deye hizmet etmek* koşuluyla şeyhlere, ahilere, dervişlere tahsis ve temlik edilerek ulaşım sisteminin sağlıklı bir şekilde ilerlemesine katkıda bulunmuştur. Elbette zaviyelerin sadece tek bir fonksiyonu yoktur. Zaviyeler Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde oldukça etkili olmuşlardır. Ancak zaviyelerin tesis edilme sürecinde devlet adamlarının gelip geçene hizmet etme şartı koyması üzerinde hassasiyetle durulması gerek bir husustur. Zira böylece kırsal alanda birer kervansaray gibi konaklama hizmeti sunan, yolculara ve onların hayvanlarının gereksinimlerini karşılayan bir tesis mesabesinde. Çalışma kapsamında 1501 tarihli Hamid Sancağı Vakıf Defteri'nde yer alan zaviye, tekke, zaviye fonksiyonlu mezraa ve çiftliklerin lokalizasyonu yapılmıştır. Yapılan lokalizasyon işlemi takiben coğrafi özellikler göz önünde bulundurularak sahanın ulaşım güzergahları çizilmiştir. Böylece kervansaraylara göre çizilen ulaşım yollarının dışında Hamid-ili içerisindeki ulaşım sisteminin detaylandırılması sağlanmıştır. Ortaya çıkan belli başlı güzergâhlar şöyle belirtilebilir (Harita 8):

- 1) Isparta kuzeyinde Gönen, Barla ve Eğirdir arasındaki yollar, 2) Kiçiborlu, Uluborlu, Eğirdir Gölü'nün kuzeyinden Yalvaç'a ulaşan yol, 3) Kiçiborlu'dan güneybatı istikametinde Acıgöl'ün kuzeyine kavuşan yol, 4) Yalvaç güneyindeki yollar, 5) Eğirdir güneyinden Köprülü Kanyon havzasına giden yol.

Harita 8. Zaviyelere Göre Hamid Sancağında Ulaşım Güzergahları

Burdur'un güney ve batı kesimlerinde ise belirginleşen güzergâhlar şöyle sıralanabilir: 1) Ağlasun'dan Burdur-Antalya güzergâhına kavuşan yol. 2) Burdur, Gölhisar istikametinde kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzanan yol. 3) Gölhisar-Donuzlu Karaağaç arasındaki yol. 4) Donuzlu Karaağaç'tan güneybatı istikametinde devam eden yol. 5) Gölhisar'dan güneybatı istikametinde devam eden yol. 6) Salda ve Yarışlı gölleri arasından güneye yönelerek Gölhisar Burdur yolu ile birleşen yol. 7) Salda ve Yarışlı gölleri kuzeyinde yer alan yollar.

Zaviye ve zaviye fonksiyonlu yapılara göre çizilen yol güzergâhlarının gösterdiği üzere tarihi ulaşım sisteminin kuruluş ve gelişmesinde XI. asırdan itibaren Anadolu'da zaviyelerin önemli bir yeri olduğu değerlendirilebilir. Hususiyle büyük ticaret kabileleri ve tüccarlar ana yolları kullanmışlar ve bu yollar üzerinde bulunan kervansaraylarda konaklamalarını gerçekleştirmişlerdir. Ancak bu güzergâhların üzerinde, ana güzergâhlara göre ara yollar denilebilecek sahalarda yolcuların konaklamalarını sağlayan yapılar zaviyeler olmuştur. Özellikle kırsal alanda tüccarların dışında herhangi bir sebeple yola düşen kişilerin konaklamalarını temin eden yapılar olan zaviyeler önemli fonksiyonlar icra etmiştir. Hatta ana arterlerin dışında çalışma sahasındaki bulguların gösterdiği üzere ara yolların mekânsal organizasyonunu sağlayan yapılar zaviyeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Hamid-ili'nde ana kervan yollarının dışındaki güzergâhlarda ulaşımın temel yapı taşı zaviyeler ve zaviye fonksiyonlu yapılar oluşturmaktadır. Söz konusu zaviyeler devlet adamlarınca desteklenerek ulaşımın sağlıklı bir şekilde asırlarca işlemesi temin edilmiştir.

4. Hamid-ili'nde Zaviyelerin Devamlılığı (XVI. Yüzyıl-Günümüz)

Hamid-ili ulaşım sistemine dair verilen bilgilerden sonra ele alınması gereken hususlardan birisini de zaviye ve zaviye fonksiyonlu yapıların devamlılığı meselesi oluşturmaktadır. Çalışmada buraya kadar büyük ölçüde 1501 tarihli Hamid Sancağı Vakıf Defteri verileri kullanılmıştır. Ancak zaman içinde bu vakıfların nasıl bir değişime uğradığı, mevcudiyetlerini ne kadarının devam ettirdiğine ilişkin olarak eldeki bilgi ve bulgulardan hareketle bazı değerlendirmeler yapmak da mümkündür. Bu noktada 1501 vakıf tahriri (Karaca, 2014) ile (çalışma sahasının bir kısmını içine alsa da) 1861 Burdur vakıfları tahririni (Şahin Allahverdi, 2019) ve Uluborlu kazasını (Karaca, 2012) konu alan çalışmalardan hareketle birtakım karşılaştırmalar yapılabilmektedir. Konumuz bağlamında 1501 yılı ile XIX. yüzyıl kayıtları karşılaştırıldığında 35 zaviyenin varlığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Burdur kazasında 7, Donuzlu Karaağaç kazasında 2, Gölhisar kazasında 15, İrle kazasında 3, Uluborlu kazasında ise 8 zaviye devamlılığını sürdürdüğü tespit edilebilmektedir. İsimlerinin büyük ölçüde korunduğu, eşleşen zaviyelerden *âyende ve revendeye hizmet şartının* bulunduğu zaviye sayısı 1501 tarihinde 14 iken XIX. yüzyıl kayıtlarında (1861 yılı vakıf tahririnde) 16 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum zaviyelerde *âyende ve revendeye hizmet etme şartı* defterde belirtilmese de zaviyelerin bu özelliğinin yani gelip gidene hizmet ettiklerinin bir delili olmalıdır. Zira 1501 tarihinde bulunan zaviye kaydında "*âyende ve revendeye hizmet*" kaydı yer almazken 1861 yılında gerçekleştirilen tahrir işlemi bu şartın belirtildiği görülmektedir. Bu durumun tam tersi olan örnekler de mevcuttur. Nitekim Gölhisar kazasına tabi Bey köyünde bulunan Akbaba zaviyesi 1501 yılındaki tahrirde "*âyende ve revendeye hizmet*"e ilişkin bir kayıt yer almazken 1861 yılındaki tahrir sırasında "*âyende ve revendeye hizmet etme*" şartının belirtilmesi örnek olarak verilebilir (Tablo 1).

Çalışma alanında 1501-1861 tarihleri arasında devam eden beş tekke kaydı vardır. Bunlar 1-Ahi Hamza, 2-Şeyh Mustafa, 3-Turgud, 4-Şeyh Paşa ve Şeyh Mustafa tekkeleridir. Dört tekkede de *âyende ve revendeye hizmet şartının* 1861'de olduğu görülmektedir.

Zaviye fonksiyonlu iki mezraanın 1501'den 1861'e kadar olan zaman diliminde devamlılığını sürdürmüştür. Bunlar Şeyh Yatağan ve Hamidoğlu Çiftliği mezraalarıdır. Şeyh Yatağan mezrasına ait iki tarihteki kayıta da "*âyende ve revendeye hizmet şartı*" yer alırken Hamidoğlu Çiftliği mezraası için böyle bir hususun belirtilmediği anlaşılmaktadır.

Tablo 1. 1501-1861 Zaviye devamlılık tablosu (Burdur, Donuzlu Karaağaç, Gölhisar ve İrle kazaları)

Sıra no	Kaza adı	1501 yılı vakıf tahriri	1501 âyende ve revende kaydı	1861 yılı vakıf tahriri	1861 âyende revende kaydı
1	Burdur	Ahi Muhammedi	Yok	Ahi Muhammedi	Yok
2	Burdur	Şeyh İsa	Yok	Zaviye-i İsa	Var
3	Burdur	Ali Bey	Yok	Ali Bey	Var
4	Burdur	Şeyh Hamza	Yok	Şeyh Hamza	Yok
5	Burdur	Pir Dede	Yok	Piri Dede	Yok
6	Burdur	Halid oğlu Arif	Yok	Halid oğlu Arif	Yok
7	Burdur	Ahi Ömer	Var	Ahi Ömer	Var
8	Donuzlu Karaağaç	Şeyh Güvenç	Var	Şeyh Güvenç	Yok
9	Donuzlu Karaağaç	Şeyh Karakoç	Var	Şeyh Karakoç	Var
10	Gölhisar	Derviş Mustafa	Yok	Derviş Mustafa	Yok
11	Gölhisar	Şeyh İbrahim	Var	Şeyh İbrahim	Var
12	Gölhisar	Etre Dede	Var	Ahi Ahmed ve Ahi Mahmud	Var
13	Gölhisar	Şeyh İbrahim	Var	Şeyh Süleyman (?)	Var
14	Gölhisar	Şeyh İsmail ve Ahi Ahmed	Yok	Şeyh İsmail ve Ahi Ahmed	Var
15	Gölhisar	Şeyh İsmail	Yok	Şeyh İsmail	Var
16	Gölhisar	Derviş Süleyman	Yok	Derviş Süleyman	Var
17	Gölhisar	Şeyh Davud	Yok	Şeyh Davud	Yok
18	Gölhisar	Şeyh Satılmış	Yok	Şeyh Satılmış	Var
19	Gölhisar	Ahi Muhammedi	Var	Ahi Muhammedi	Var
20	Gölhisar	Miskin Ata	Var	Miskin Ata	Var
21	Gölhisar	Lütfullah oğlu Seydi Ali	Var	Lütfullah oğlu Seydi Ali	Yok
22	Gölhisar	Ahi Hasan	Var	Ahi Hasan	Yok
23	Gölhisar	Şeyh Cüneyd	Var	Şeyh Cüneyd	Var
24	Gölhisar	Akbaba	Var	Akbaba	Yok
25	İrle	Şeyh İsmail	Yok	Şeyh İsmail	Yok
26	İrle	Şeyh İlyas bin Satılmış	Var	Şeyh İlyas bin Satılmış	Var
27	İrle	Şeyh İshak	Var	Şeyh İshak	Var
28	Uluborlu	Ahi Şemseddin	Yok	Ahi Şemseddin* (1896/1897)	-
29	Uluborlu	Alemdar	Yok	Alemdar* (1850)	-
30	Uluborlu	Bula	Yok	Bula* (1850)	-
31	Uluborlu	Evliya Paşa	Yok	Evliya Paşa* (1850)	-
32	Uluborlu	Ahi Hüseyin	Yok	Ahi Hüseyin* (1850)	-
33	Uluborlu	Kargın Dede	Yok	Kargın Dede* (1850)	-
34	Uluborlu	Sinle Şeyhi	Yok	Sinle Şeyhi*(Günümüz)	-
35	Uluborlu	İshak Paşa	Yok	İshak Paşa * (1894)	-

Kaynak: Karaca (2014); Şahin Allahverdi (2019); * işareti olanlar Karaca (2012).

Araştırma sahasında zaviye fonksiyonlu çiftliklerden 1501-1826 tarihleri arasında devamlılığı tespit edilebilen sayısı 17'dir. Donuzlu Karaağaç kazasında 2, Gölhisar kazasında 9 ve İrle kazasında 6 çiftlik mevcudiyetini devam ettirmiştir. Eşleştirilen zaviye fonksiyonlu çiftliklerden 1501 yılında sadece ikisinde "âyende ve revendeye hizmet şartı" varken 1861 tarihinde bu kayıt dörde çıkmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Zaviye fonksiyonlu çiftliklerde devamlılık (Donuzlu Karaağaç, Gölhisar ve İrle)

	Kaza	1501 yılı vakıf tahriri	1501 âyende ve revende kaydı	1861 yılı vakıf tahriri	1861 âyende revende kaydı
1	Donuzlu Karaağaç	İsmail Fakih	Yok	İsmail Fakih	Var
2	Donuzlu Karaağaç	Şeyh Muhammed ve Şeyh Hamza	Var	Şeyh Ali Zaviyesi	Var
3	Gölhisar	Şeyh Baba oğlu Şeyh İsmail	Yok	Babaoğlu İsmail	Yok
4	Gölhisar	Demircü Hacı oğlu Mustafa Ahi	Yok	Demircü Hacı oğlu Mustafa Ahi	Var
5	Gölhisar	İğdecik Çiftliği	Var	İğdecik Çiftliği	Yok
6	Gölhisar	Kaya Bey oğulları Ahi Baki ve Ahi İlyas	Yok	Kaya Bey oğulları Ahi Baki ve Ahi İlyas	Yok
7	Gölhisar	Mahmud Fakih	Yok	Mahmud Fakih	Yok
8	Gölhisar	Hasan bin Kökcü Fakih	Yok	Pir Hasan Fakih	Yok
9	Gölhisar	Şeyh Ahmed	Yok	Şeyh Ahmed	Yok
10	Gölhisar	Şeyh Kasım	Yok	Şeyh Kasım	Var
11	Gölhisar	Yakub Fakih	Yok	Yakub Fakih	Yok
12	İrle	Ali Fakih ve Mahmud Fakih	Yok	Ali Fakih ve Mahmud Fakih	Yok
13	İrle	İkmal Fakih ve kardeşleri	Yok	İkmal Fakih ve kardeşleri	Yok
14	İrle	Kadı Bedreddin kardeşleri	Yok	Kadı Bedreddin kardeşleri	Yok
15	İrle	Şey İbrahim	Var	Şey İbrahim	Var
16	İrle	Şeyh Halil ve Şeyh İbrahim	Yok	Şeyh Halil ve Şeyh İbrahim	Yok
17	İrle	Şeyh İlyas oğlu Hızır Fakih	Yok	Şeyh İlyas oğlu Hızır Fakih	Yok

Kaynak: Karaca (2014); Şahin Allahverdi (2019).

Bilindiği üzere zaviyelerden bir kısmı tarihi süreç içerisinde ortadan kalkarken bir kısmı ise fonksiyonunu sürdürmüş ve hatta günümüze bakiyeleri ulaşabilmiştir. Bu hususa araştırma sahamızdan bazı örnekler vermek mümkündür. 1501 vakıf tahririnde *mezraa-i Şeyh Yatağan* olarak geçen Şeyh Yatağan zaviyesi ele alınabilir. 1861 yılında gerçekleştirilen vakıf tahririnde "Mezraa-i Şeyh Yatağan nesli-i Hamid'den Osman'ın vakfı olup mezraa-i mezbûrenin gallâtından âyende ve revendeye sarf edüb şeyhin evlâdından olan tasarruf ede evlâdından Mehmed Dede tasarrufundadır" şeklinde kaydedilmiştir (Şahin-Allahverdi, 2019: 551). Vakfın geçen zamana rağmen aynı hususiyetini devam ettirdiği ve kaydında "âyende ve revendeye hizmet şartı"nın sürdürüldüğü dikkati çekmektedir. Günümüzde ise Acipayam ilçesine bağlı Yatağan'da (Büyükşehir yasası ile artık mahalle) türbesi bulunmaktadır. Yatağan'ın doğu girişinde yer alan türbenin etrafı tamamen mezarlık haline dönüşmüş bir vaziyettedir (Foto 1-2).

Fotoğraf 1. Şeyh Yatağan'a ait türbe **Foto 2.** Şeyh Yatağan türbesi içindeki mezar sandukaları

Günümüze türbesi ulaşan bir diğer örnek de Burdur kazası Suludere köyünde bulunan Şeyh Hamza zaviyesidir. 1501 yılı kaydında “Vakfı zâviye-i Şeyh Hamza evkâf nesh olıcak mezkûr zaviyenin dahi vakfı nesh olub timara verilmiş şimdiki halde padişahımız eazz-Allahu memlekete hazretleri vakfiyetin ber-karâr-ı sâbık mukarrer dutub meşîhatin Şeyh Elvân'a sadaka edüb eline hükm-i hümâyûn virüldüğü sebebden deftere sebt olundu” (Karaca, 2014: 148) şeklinde kaydı düşülmüştür. Bu kayıttan da anlaşıldığı üzere Fatih Sultan Mehmed zamanında bir kısım vakıf arazilerinin timara çevrilme sürecinde Şeyh Hamza zaviyesinin de bu süreci yaşadığı ancak II. Bayezid zamanında ise tekrar vakfın devamına müsaade sağlandığı anlaşılmaktadır. Daha sonraki süreçte varlığını devam ettirdiği anlaşılan Şeyh Hamza zaviyesi ile ilgili bir kayda da XVIII. yüzyılda rastlanılmıştır. Şöyle ki, XVIII. yüzyılda Şeyh Hamza zaviyesinin zaviyedarlığı ile ilgili anlaşmazlıklar çıkmış ve bununla ilgili tahkikat gerçekleştirilmiştir (Akdemir, 2007: 109-110). 1861 tarihinde Burdur'un vakıf tahririnde Şeyh Hamza zaviyesinin “Karye-i Suludere vakf-ı zaviye-i Şeyh Hamza tabi'-i Burdur...” şeklinde kayıtlara yansıdığı ve devamlılığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır (Şahin-Allah-verdi, 2019: 557).

Bu iki örneğin dışında Uluborlu kazasında *Ahi Şemseddin Zaviyesi*, *Kargın Dede Zaviyesi*, *Sinle Şeyhi Zaviyesi* günümüze türbesi ulaşanlar arasında yer almaktadır (Karaca, 2012: 102-117). Buraya kadar verilen örnekler de de görüldüğü üzere araştırma alanı dahilinde bazı zaviyeler mevcudiyetlerini devam ettirmişler ve günümüzde dahi değer verilen, hürmet edilen ve çeşitli ziyaretlerin gerçekleştirildiği mekanlar olarak karşımıza çıkabilmektedir. Elbette bu konuya hasredilecek çalışmalarla bu rakamlar artabilecektir.

Değerlendirme ve Sonuç

Burdur-Isparta çevreleri Antik dönemlerden itibaren kuzey-güney ve doğu-batı istikametinde önemli yollara sahip bir bölgedir. Söz konusu bu saha ulaşım açısından önemini Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı döneminde korumuş olup yapılan kervansaraylar sayesinde gelişim göstermiştir. Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecinin başlangıcından itibaren sultanlar, padişahlar ve beyler şeyhlere, dervişlere, ulu kimselere arazi, çiftlik tahsis ve temlik etmişlerdir. Böylece Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma süreci hızlanarak toprak parçası iktisaden faal hale getirilmiş, kurulan zaviyeler, ileri bir karakol vazifesi yaparak fetih sürecini kolaylaştıran, fethedilen bölgelerde tutunmayı sağlayan, nüfusu kendine çeken, ön açan önemli bir unsur olmuştur.

İssiz, boş alanlarda açılan zaviye ve türevleriyle iskân çekirdekleri tesis edilmesinin yanı sıra ilgili dönemde kara ulaşım ağının önemli bir unsurunu oluşturan kervansarayların olmadığı alanlarda bu tesislerin görevini zaviye ve zaviye fonksiyonlu yapıların üstlendiği söylenebilir. Zira Hamid-ili'nde Konya, Beyşehir, Eğirdir, Isparta kabaca doğu-batı doğrultulu; Isparta, Ağlasun, Bucak ve Antalya arasında kuzey-güney istikametinde kervansaraylar bulunmakla birlikte, araştırma sahasında bu güzergâhların dışında ulaşımın nerede, nasıl ve hangi tür konaklama yapıları ile sağlandığı meselesinde zaviyelerin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bu belirtilen güzergâhların oldukça faal kervan yolları olmasına bağlı olarak ulaşım hattı üzerinde Selçuklu devlet adamları tarafından kervansarayların bina edildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu hatların dışında belki tüccar kervanlarına daha az hizmet eden, ancak kara ulaşımında tüccar kabilelerin dışındaki yolcuların zaviyelerde konakladıkları değerlendirilebilir. Bölgede bulunan zaviye ve zaviye fonksiyonlu yapılar ve arşiv vesikalarında bunlara ilişkin gelip gidene hizmet etme koşulu bu durumun açık göstergesidir.

Hamid-ili vakıf defterinde yer alan zaviye, tekke, hankâh, zaviye fonksiyonlu çiftlik ve mezraaların bir kısmının kuruluş sürecinde belirtilen “âyende ve revendeye hizmet etme” şartının süreç içinde korunarak sonraki kayıtlara da yansması zaviyelerin ulaşımındaki rollerinin önemsendiğinin önemli bir kanıtı olmalıdır. Nitekim XIX. yüzyılda yapılan Burdur kazası vakıf tahririnde “âyende ve revendeye hizmet etme” şartının belirtildiği görülmektedir. Hamid-ili örneğinde ortaya çıkan bu manzaradan hareketle şöyle bir değerlendirme yapmak mümkün görünmektedir. Asırlarca Anadolu sathında kervansarayların bulunmadığı sahalarda ulaşımın bel kemiği rolünü gerek Selçuklular, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde zaviye ve zaviye fonksiyonlu yapılar üstlenmişlerdir.

Lokalizasyonu yapılabilen zaviyeler ve buna bağlı olarak çizilen yollar Hamid-ili'nde ki yol ağının detaylandırılmasına imkân vermiştir. Ana ulaşım arterlerinin dışında Hamid-ili'nde özellikle kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda ulaşım sisteminde zaviyelerin özel bir yeri olduğu görülmektedir.

Vakıf defterlerinde yer alan kayıtlar tarihi coğrafya ve hususiyle de bu çalışmada olduğu gibi farklı bakış açıları ile tarihi ulaşım coğrafyası çalışmaları için oldukça önemli kaynaklar arasında yer aldığı belirtilebilir. Hamid-ili'nde ileride yapılacak arazi çalışmaları sayesinde tarihi ulaşım ağı daha da detaylandırılacaktır.

Bazı zaviye ve zaviye fonksiyonlu yapıların Hamidoğulları zamanında kurulmuş, Osmanlı devrinde de hükmünü icra ederek günümüze değin bakiyeleri ulaşabilmiştir. Fonksiyonel anlamda varlıkları devam etmese de zaviyelerin bakiyeleri Hamid ili şehir, kasaba ve köylerinde var olduğu anlaşılmaktadır. Zaviyelerin bakiyeleri günümüzde türbe olarak varlığını sürdürenlerin yanı sıra kuruluş döneminde mezraa olan ancak zaman içinde daimi iskân mahalline dönüşen yerleşmeler olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bunun en iyi örneklerinden birisini Acıpayam ilçesindeki Yatağan oluşturmaktadır. Vakıf tahririnde mezraa olarak geçen (Şeyh Yatağan mezraası) zaviye fonksiyonlu yapı günümüze daimi iskân merkezi olarak ulaşmıştır. Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde de rastlanabilen bu örnek zaviye ve zaviye fonksiyonlu yapıların zaman içinde daimi iskân merkezlerine dönüştüğünü, diğer bir ifade ile zaviyelerin iskân çekirdeklerini teşkil ettiklerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Kaynaklar

- Açikel, Ali (2011). "Osmanlı Dönemi'nde Tokat Kazasında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri". *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı* C. I, Kırşehir, 1-21.
- Akdemir, M. Sadık (2007). "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Yüzyıl Burdur Vakıfları". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18: 91-118.
- Akis, Metin (2008). "16. Yüzyılda Ayıntab Sancağında Zaviyeler ve Mali Kaynakları", *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 46: 87-104.
- Alkan, Mustafa (2006). "Osmanlı Döneminde Adana Sancağı'nda Kurulan Tekkeler/Zaviyeler ve Türbeler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 39: 21-32.
- Altı, Aziz (2019). "Baba Sultan-Sureti Baba Zaviyesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 46: 26-36.
- Armağan, A. Latif (1996). *XVI. Yüzyılda Teke Sancağı (Tapu Tahrir Defterlerine Göre)*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Bakırcı, Nedim ve Türkan, Hüseyin Kürşat (2013). "Tekke ve Zaviyelerin Balkanlardaki Rolü ve Önemi". *TÜRÜK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 1: 145-160.
- Barkan, Ö. Lütfi (1942). "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler". *Vakıflar Dergisi*, 2: 284-353.
- Baykara, Tuncer (1990). *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Bostancı, Harun (2007). "Osmanlı Döneminde Doğu Karadeniz Bölgesinde Kurulan Tekke ve Zaviyeler". Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Ceylan, Salih ve Gölen, Zafer (2002). "Batı Torosların Önemli Geçitlerinden Biri Olan Döşeme Boğazının Antalya Tarihi Coğrafyası ve Turistik Potansiyeli". *Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4: 35-59.
- Demirci, Doğan (2014). "İsparta'daki Kervan Yolları Üzerine Bazı Düşünceler". *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 3/3: 98-123.
- Demirtaş, Hasan (2018). "Nakşibendilik'in Anadolu'da Ortaya Çıkışının Belgesi: Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, 50: 23-46.
- Doğanay, Hayati (2014). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Erdoğan, M. Akif (1994). "Karaman Vilayeti Zaviyeleri". *Tarih İncelemeleri Dergisi* IX: 89-158.
- Eyice, Semavi (1963). "İlk Osmanlı Devrinin Dini ve İçtimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23: 3-80.
- Fatsa, Mehmet (2014). "XV ve XVI. Yüzyıllarda Doğu Karadeniz'de Yol Hizmeti Veren Zaviyeler ve Derbendler", *Vakıflar Dergisi*, 41: 37-66.
- French David H. and Milner, Nicholas (1994). "Map of Southwest Asia Minor", in *Studies in the History and Topography of Lycia and Pisidia* (Edit. D. French). Ankara: British Institute of Archaeology.
- French, David H. (2014). *Roman Roads & Milestones of Asia Minor*, Vol. 3 Milestones, Fasc. 3.6 Lycia et Pamphylia, Ankara: British Institute.
- French, David H. ve Mitchell, Stephen (1977). "Roma İmparatorluğu'nun ilk devirlerinde Pisidia'da Yollar ve Ulaşım". *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı XXIV-1: 213-220.

Gümüşçü, Osman, Yusuf Kılıç, Hüseyin Çınar ve Uğur Abdullah (2011). *Açıklamalı Türkiye Tarih Atlası Projesi (ATTAP)*. Ankara: SOBAG/TÜBİTAK.

Gümüşçü, Osman (2001). *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*. Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları.

_____ (2019). *Türk İskan Sistemi veya Uc-Fetih-İskan Döngüsü (XI-XVI. Yüzyıl)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

İnalcık, Halil (1993). *Çiftlik*. İslam Ansiklopedisi. C. 8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 313-314.

Kara Mustafa, (2011). "Tekke". İslâm Ansiklopedisi. C. 40. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 368-370.

Karaca, Behset (2012). *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*. Isparta: Fakülte Kitabevi.

_____ (2014). *1501'de Hamid Sancağı Vakıfları (MAD 3331 Numaralı Vakıf Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi)*. Burdur: Burdur Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Karaca, Behset ve D. Volkan Karaboğa (2019). "XVI. Yüzyılda İrle Kazası Vakıfları". *Mediterranean Journal of Humanities*, 9/2: 357-372.

Kazıcı, Ziya ve Mehmet Şeker (1982). *İslam-Türk Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Kenanoğlu, M. Macit (2006). "Mülk". İslâm Ansiklopedisi. C. 31. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 540-542.

Kılıç, Orhan (2004). "1571 Tarihli Mufassal Evkaf Tahrir Defterine Göre Erciş, Bargiri (Muradiye) ve Muş Vakıfları". *Osmanlı Araştırmaları*, 24: 243-255.

Kofoğlu, Sait (1997). "Hamidoğulları". İslâm Ansiklopedisi. C. 15. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 471-476.

Memiş, Abdurrahman (1999). "Osmanlı'da Tekkeler, Sosyal Fonksiyonları ve İstanbul'da Halidi Tekkeleri". *Osmanlı*, C: 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 512-520.

Ocak, A. Yaşar (1978). "Zaviyeler". *Vakıflar Dergisi*, 12: 247-270.

_____ (1991). "Anadolu/Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması". İslam Ansiklopedisi. C. 3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 110-116.

Ocak, A. Yaşar ve Faroqhi, Suraiya (1985). "Zaviviyeler". İslam Ansiklopedisi. C. 13. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay. 468.

Özköse, Kadir (2003). "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VII/1: 249-279.

Özmenli, Mehmet ve Nazım Kuruca (2018). "Girsun'da Türk İskanına Bir Örnek: Zaviye", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 88: 135-144.

Özsait, Mehmet (1980). İlkçağ Tarihinde *Pisidyia*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

_____ (1985). *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidyia Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Savaş, Saim (1999). "Osmanlı Dönemi Zaviyeleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Osmanlı*. C: 4. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 459-467.

Sümer, Faruk (1960). "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?". *Belleten*, 24/96: 567-594.

- Şahin-Allahverdi, Reyhan (2019). "Burdur, Gölhisar, İrle ve Baradız Nahiyelerinde Bulunan Vakıfların Hizmet Alanları ve Gelir Kaynakları (960 Numaralı Tapu Tahrir Defterine Göre)". *IV. Uluslararası Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (5-6 Aralık 2020) Tam Metin Kitabı*, Burdur: 543-559.
- Şeker, Mehmet (2002) "Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi". *Türkler*. C. 6. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 269-282.
- Şeker, Mehmet (2007). *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Taş, Barış (2016). *Türkiye'nin Kırsal Yerleşmeleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Togan, Z. Velidi (1970). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Toroğlu, Emin ve Alparslan, Yaşar (2016). *Kahramanmaraş'ın Tarihi Coğrafyasında Yollar*. Kahramanmaraş: Dulkadiroğlu Belediyesi Yayını.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1929). *Afyonkarahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İsaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir'deki Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, inanç, Hamit Oğulları Hakkında Malumât*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- _____ (1988). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yiğit, İlker (2013). "XVI. Yüzyıl Türkiye'sinde Ahi Adlı Zaviyelerin Dağılışı", *Turkish Studies (International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)*, 8/5: 959-973.
- _____ (2018). *XVI-XX. Yüzyıllarda Anadolu'da Kaybolan Yerleşmeler: Manisa-Konya Örneği*. Doktora Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- _____ (2018). "Hamid-ili'nin Türkleşmesine Toponimik Bakış", *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu – V Hamitoğulları Beyliği (02.11.2018-04.11.2018)*, Isparta (Basım aşamasındaki bildiri).
- Yiğit, İlker ve Musa Salan (2013). "XVI. Yüzyıl Çerkeş Kazası Köylerinin Lokalizasyonu ve Toponimik Analizi". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 8/6: 825-852.

Ekler

Ek 1. 1501 Yılı Hamid Sancağında Zaviye ve Zaviye Fonksiyonlu Yapılar Listesi

S.	Kaza adı	Tür	Adı	Bulunduğu yer	Yerleşme tip	Âyende ve revende kaydı
1	Ağlasun	Zaviye	Derviş Aşık Paşa	Büğdüz	Köy	Var
2	Ağlasun	Zaviye	Abdal Hacı	Eralu	Köy	Yok
3	Ağlasun	Zaviye	Şeyh Yahşi	Anba	Köy	Yok
4	Avşar	Zaviye	Şeyh İvaz	İlgun	Köy	Yok
5	Avşar	Zaviye	Şeyh Şüca	Avşar	Nefs	Yok
6	Avşar	Zaviye	Hüsrev Lala	Şarabhane	Köy	Yok
7	Avşar	Zaviye	Şeyh İbrahim	İlgun	Köy	Yok
8	Avşar	Zaviye	Şeyh Hızır bin Sadık	Bağıllu	Köy	Yok
9	Avşar	Zaviye	Şeyh Ahmed	Yenice	Köy	Var
10	Barla	Zaviye	Şeyh Oğulbeği	Barla	Nefs	Yok
11	Barla	Zaviye	Şeyh Hayreddin	Barla	Nefs	Var
12	Barla	Zaviye	Ahi Mustafa	Barla	Nefs	Var
13	Barla	Zaviye	Şeyh Mukbil	Afşar	Nefs	Yok
14	Burdur	Zaviye	Ahi Muhammedi	Burdur	Nefs	Yok
15	Burdur	Zaviye	Şeyh İsa	Burdur	Nefs	Yok
16	Burdur	Zaviye	Hacı Gaybi	Burdur	Nefs	Yok
17	Burdur	Zaviye	Ali Bey	Çendik	Köy	Yok
18	Burdur	Zaviye	Şeyh Hamza	Suludere	Köy	Yok
19	Burdur	Zaviye	Pir Dede	Burdur	Nefs	Yok
20	Burdur	Zaviye	Halid oğlu Arif	Burdur	Nefs	Yok
21	Burdur	Zaviye	Ahi Ömer	Akyaka	Köy	Var
22	Donuzlu Karaağaç	Zaviye	Şeyh Güvenç	Yazır	Köy	Var
23	Donuzlu Karaağaç	Zaviye	Şeyh Karakoç	Avşar	Köy	Var
24	Donuzlu Karaağaç	Zaviye	Şeyh Durmuş ve Şeyh Hamza	Rendesî(?)	Köy	Var
25	Eğirdür	Zaviye	Sureti Baba	Eğirdür	Nefs	Yok
26	Eğirdür	Zaviye	Sakaloğlu	Eğirdür	Nefs	Yok
27	Eğirdür	Zaviye	Burcu Bey	Eğirdür	Nefs	Yok
28	Eğirdür	Zaviye	İmam Mahmud	Eğirdür	Nefs	Yok
29	Eğirdür	Zaviye	Şeyh Mahmud	Kovada	Köy	Yok
30	Eğirdür	Zaviye	paşa nd Seyyidim Zaviyesi	Eğirdür	Nefs	Yok
31	Göhlisar	Zaviye	Ahi İlyas	Yavice	Köy	Var
32	Göhlisar	Zaviye	Mesud	Kayadibi	Köy	Var
33	Göhlisar	Zaviye	Derviş Mustafa	Kayadibi	Köy	Yok
34	Göhlisar	Zaviye	Şeyh İbrahim	Kayadibi	Köy	Var
35	Göhlisar	Zaviye	Etre Dede	Yavice	Nahiye	Var
36	Göhlisar	Zaviye	Mesud	Kayadibi	Köy	Var
37	Göhlisar	Zaviye	Derviş Mustafa	Kayadibi	Köy	Yok
38	Göhlisar	Zaviye	Şeyh İbrahim	Kayadibi	Köy	Var
39	Göhlisar	Zaviye	Şeyh İsmail ve Ahi Ahmed	Girme	Köy	Yok
40	Göhlisar	Zaviye	Şeyh İsmail	Girme	Köy	Yok

Hamid-ili'nde Ulaşım Sistemi ve Zaviyeler

41	Göhlhisar	Zaviye	Derviş Süleyman	Eyneş	Köy	Yok
42	Göhlhisar	Zaviye	Ahi Ahmed ve Mahmud	Etre	Köy	Yok
43	Göhlhisar	Zaviye	Şeyh Davud	Karacabelen	Köy	Yok
44	Göhlhisar	Zaviye	Şeyh Satılmış	Mürsallü	Köy	Yok
45	Göhlhisar	Zaviye	Ahi Muhammedi	Bademlü	Köy	Var
46	Göhlhisar	Zaviye	Miskin Ata	İshak	Köy	Var
47	Göhlhisar	Zaviye	Lütfullah oğlu Seydi Ali	Umman	Köy	Var
48	Göhlhisar	Zaviye	Ahi Hasan	Süleyman	Köy	Var
49	Göhlhisar	Zaviye	Şeyh Cüneyd	Şam	Köy	Var
50	Göhlhisar	Zaviye	Akbaba	Bey	Köy	Var
51	Göhlhisar	Zaviye	Şeyh Elvan ve Mustafa	Yuva	Köy	Yok
52	Gönen	Zaviye	Şeyh İlmin(?)	Göğüs/Kökez?	Köy	Var
53	Gönen	Zaviye	Şeyh Minnet	itoğlu	Köy	Var
54	Gönen	Zaviye	Fazilet Hatun	yok	Bilinmiyor	Yok
55	Gönen	Zaviye	Saadetti ve Selman	Manastır	Bilinmiyor	Var
56	Gönen	Zaviye	Hacı Murad	Gönen	Nefs	Var
57	Gönen	Zaviye	Ahi Tur	Tutluca mah. Gönen	Nefs	Var
58	Isparta	Zaviye	Şeyh Receb bin Başın Açuk	Isparta	Nefs	Yok
59	Isparta	Zaviye	Hüsameddin	Savcı	Köy	Yok
60	Isparta	Zaviye	Hızır Abdal	Isparta	Nefs	Yok
61	Isparta	Zaviye	Ahi Receb	Isparta	Nefs	Yok
62	Isparta	Zaviye	Şeyh Şüca	Isparta	Nefs	Var
63	İrle	Zaviye	Şeyh İsmail	İğdir	Köy	Yok
64	İrle	Zaviye	Şeyh İlyas bin Satılmış	Dere	Köy	Var
65	İrle	Zaviye	Şeyh İshak	Köşek(?)	Köy	Var
66	Kıçıborlu	Zaviye	Süleyman Seydi	Kıçıborlu	Nefs	Yok
67	Kıçıborlu	Zaviye	Abdurrahman Seydi	Kıçıborlu	Nefs	Yok
68	Kıçıborlu	Zaviye	Mustafa ve Arif	Yakaköy	Köy	Var
69	Kıçıborlu	Zaviye	Hacı Lala	İlyas	Köy	Var
70	Kıçıborlu	Zaviye	Abdurrahman Seydi	Yassıvıran	Köy	Var
71	Uluborlu	Zaviye	Bula	Uluborlu	Nefs	Yok
72	Uluborlu	Zaviye	Kargın Dede	Yassıvıran	Köy	Yok
73	Uluborlu	Zaviye	Şeyh Göbek	Abdülcebbar	Köy	Yok
74	Uluborlu	Zaviye	Evliya Paşa	Uluborlu	Nefs	Yok
75	Uluborlu	Zaviye	Alemdar	Uluborlu	Nefs	Yok
76	Uluborlu	Zaviye	Ahi Ömer	Uluborlu	Nefs	Yok
77	Uluborlu	Zaviye	Şeyh Kamarı	Uluborlu	Nefs	Yok
78	Uluborlu	Zaviye	Sinle Şeyhi	Yerlü Kabaca	Köy	Yok
79	Uluborlu	Zaviye	Ahi Hüseyin	Senirkent	Köy	Yok
80	Uluborlu	Zaviye	Mahmud v. Ahi Ali	Senirkent	Köy	Yok
81	Uluborlu	Zaviye	Ahi Şemseddin	Uluborlu	Nefs	Yok
82	Uluborlu	Zaviye	İshak Paşa	Uluborlu	Nefs	Yok
83	Yalvaç ve Karaağaç	Zaviye	Mevlana Saru Danişmend	Kuyucak	Köy	Yok

Kaynak: Karaca (2014).